

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 8 (Ağustos/August 2022), s. 222-244.
Geliş Tarihi-Received: 24.06.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 23.07.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1135108

Tarihî Türk Lehçelerinin İzinde Tatar Türkçesi ve Moğolcada Ortak Fiiller: A-E Maddeleri

Common Verbs in Tatar Turkish and Mongolian in the Footsteps of Historical Turkish Dialects: A-E Items

Muhammed Ali İsmail FAKİRULLAHOĞLU*

Öz

Tarihsel süreç içerisinde Moğolca, birçok ulusun dilini etkileyerek geniş bir alana yayılmıştır. Moğol yayılımının dilsel etkileri neticesinde Moğolcadan birçok kelime unsuru, Türk dili ve lehçelerine alıntılarla girmiştir. İdil ve Ural bölgeleri ile Batı Sibiryâ'da yaşayan Kıpçak Türklerinin dilleri de Moğol dilinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Günümüze kadar Türk ve Moğol dillerinde alıntı kelimelerin söz varlığı, birçok çalışmaya konu olmuştur. İlgili literatür incelendiğinde, Tatar Türkçesi ve Moğolca dil ilişkileri üzerine yapılan çalışmaların daha sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Kıpçak grubu lehçelerinden Tatar Türkçesi ve Moğolcada ortak söz varlığının incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu makalede, tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri perspektifinden Tatar Türkçesi ve Moğolcada ortak olan "A-E" maddelerine ait fiillerin incelemesi ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, Tatar Türkçesi ve Moğolcada bu fiillerin söz varlığını tespit etmek ve anlamsal özelliklerini ortaya koymaktır. İnceleme materyali, her iki dilde yayımlanmış mevcut sözlüklerden tarama yöntemiyle tespit edilmiştir. Çalışmada tespit edilen otuz altı fiil, Türk dilinin tarihi ve çağdaş lehçelerindeki biçimleriyle karşılaştırılmıştır. Çalışma kapsamında her bir fiilin kökenine dair kesin bir sonuç çıkarılmamış, genel olarak dil bilimcilerin söz varlığı içinde Türkçe kökenlileri Moğol kökenlilerden kesin olarak ayırt edebildikleri kelimeler işaretlenmiştir. Bununla birlikte Moğol diliyle alıntı veya ortak olarak gösterilmeyen ancak, Moğolcayla benzerlik taşıdığı düşünülen bazı fiiller tespit edilip işaretlenmiştir. Böylece, Tatar Türkçesi ile Moğolcada müşterek olan fiillerin bir kısmında gerek yapı ve gerekse anlam bakımından önemli ölçüde benzerlikler olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Türk dili, Tatar Türkçesi, Moğolca, alıntı kelime, ortak fiiller, anlam bilim.

Abstract

In the historical process, the Mongolian language spread over a wide area by influencing languages of various nations. As a result of the linguistic effects of the Mongolian expansion, many word elements from Mongolian entered the historical and contemporary Turkic language and dialects with quotations. The languages of the Kipchak Turks living in the Idil and Ural regions and Western Siberia were also significantly influenced by the Mongolian language. The vocabulary of loanwords in Turkish-Mongolian languages has been the subject of many scientific studies until today. However, it is seen that the studies on Tatar Turkish and Mongolian language relations are more limited. Therefore, it is of great importance to examine the common vocabulary of Tatar Turkish and Mongolian, one of the Kipchak group dialects. In

this article, the examination of the verbs belonging to the “A-E” items common in Tatar Turkish and Mongolian from the perspective of historical and contemporary Turkish dialects is analyzed. The aim of the study is to determine the vocabulary of common verbs in Tatar Turkish and Mongolian and to reveal their semantic features. The study material was determined by scanning method from existing dictionaries published in both languages. Thirty-six verbs identified in the study were compared with the historical and contemporary forms of the Turkish language. Within the scope of the study, no definite conclusions were drawn about the origin of each verb, and the words that linguists could clearly distinguish from Mongolian origins in the vocabulary were marked. However, some verbs that are not quoted or shown in common with Mongolian language, but thought to be similar to Mongolian, have been identified and marked. Thus, it has been determined that there are significant similarities in terms of both structure and meaning in some of the common verbs in Tatar Turkish and Mongolian.

Keywords: Turkic language, Tatar Turkish, Mongolian, loanwords, common verbs, semantics.

Giriş

Türk ve Moğol dilleri, Tunguz-Mançu dillerinin yanı sıra daha sonraki dönemde Korece ile birlikte bazı araştırmacılar tarafından uzun zamandır ilişkili kabul edilmekte ve Altay dilleri grubunda bir araya getirilmektedir. (Ramstedt, 1957a, 1982b). Türk ve Moğol dilleri arasındaki genetik akrabalık ve dillerin ilişki sorunları 18. yüzyıldan günümüze kadar hem tarihçilerin hem de dil bilimcilerin ilgilendikleri güncel konular arasında yer almaktadır. Karşılaştırmalı Altay Dilleri Teorisi bağlamında yapılan çalışmalar, Türk ve Moğol dilleri arasındaki ilişkileri önemli ölçüde ortaya çıkarmış ve oldukça geniş bir bilimsel literatür oluşturmuştur (Baskakov 1967; Poppe 1938a, 1955b; Pelliot 1925; Ramstedt 1906a, 1957b; Tuna 2002; Vladimirtsov 1911). Bilindiği üzere, tarihsel süreç içerisinde Moğol dili, Cengiz Han’ın İmparatorluğu döneminde farklı milletlerin dilini etkileyerek geniş bir alana yayılmıştır. Moğol yayılımının dilsel etkileri neticesinde Moğolcadan birçok kelime unsuru, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerine alıntılarla girmiştir.

Altın Ordu devletinin mirasını taşıyan Tatar Türkleri, tarihte İdil-Ural ile çeşitli coğrafyalarda yaşamış, diğer Türk devletleri gibi Moğollarla yakın ilişki içerisinde olmuştur. Tarihi kaynaklarda, 13. yüzyılda İdil ve Ural bölgeleri ile Batı Sibirya’da yaşayan Kıpçak Türklerinin Moğolların hâkimiyeti altına girdiği belirtilmektedir (Şahin, 2003, s. 85) Bu sebeple Altın Ordu’nun devamında bu coğrafyada varlığını sürdüren Kıpçak Türk lehçeleri, Türk ve Moğol dilleri açısından son derece önemli bir noktada yer almaktadır (bk. Barthold 2006; Kurat 1972; Öner 2015).

Togan (1946, s. 65-71), *Umumî Türk Tarihine Giriş* adlı eserinde, ‘Tatar’ adının Moğolların işgali sırasında Moğollara sonradan dâhil edilen topluluklara da verildiğinden *Kazan-Tatarı*, *Nogay-Tatarı*, *Altay-Tatarı*, *Azerbaycan-Tatarı* gibi çeşitli adların ortaya çıktığını belirtir. Ayrıca, Moğol dilinde konuşan kavimlerin on ikinci asırdan önce şimdiki Yakutların Amur nehri arasında yaşadıklarını, Yenisey’deki Tatarların Moğolca konuştuğunu öteki taraftan Çin seddi yakınlarında yaşayan *Çağan Tatarları* (*Ongutlar*) ve onuncu asırda Altındağ civarında yaşayan diğer Tatar boylarının Türk dilini konuştuğunu açıklar. Bilindiği üzere Moğollar, 13. yüzyılda başta Çin olmak üzere, Türkistan, Ortadoğu, Anadolu, Sibirya, Doğu Avrupa ve Kırım gibi geniş bir coğrafyada hâkimiyet elde etmiştir (Togan, 1946, s. 66-67). Moğol hâkimiyeti zamanında Karadeniz ve Hazar Denizi’nin kuzeyine yerleşen ve anadilleri Tatar Türkçesi olan Tatar Türkleri, günümüzde artık Baltık ülkelerinden Orta Asya’ya kadar geniş bir coğrafi alanda yaşamaktadırlar. Tatarlar ve Moğollar arasındaki bağların çok eski zamanlara dayandığı bilinmektedir. Dolayısıyla, Tatar-Moğol dilleri, bu tarihi süreçte sosyal ve kültürel ilişkilerin taşıyıcısı olarak sözcüksel ödünçlemelere uygun zemin hazırlamış ve hem dil araştırmacılarının hem de tarihçilerin ilgi odağı olmuştur.

Türk-Moğol dillerinde alıntı kelime söz varlığının, tematik, fonetik ve morfolojik yapıları gibi unsurlar Türk dili ve modern lehçelerde birçok çalışmaya konu olmuştur. Literatürde Moğolcadaki Türkçe ödünçlemelerle ilgili birbirinden değerli, önemli çalışmalardan bazıları şunlardır: Eski ve Orta Türkçede Moğolca kelimeler üzerine (Clark 1977; Eren 2003; Gülensoy 1974; Krueger 1975; Şçerbak 1986), Kuman Kıpçak Türkçesindeki Moğolca unsurlar (Poppe 1962), Volga-Kıpçak dilleri (Csáki 2006), Başkurtça (İshberdin 1979), Kazakça (Poppe 1991; Sarıbaev 1971), Kırgızca (Sıdıkov 1983), Karaçay ve Malkar Türkçesinde (Suyunchev 1977), Nogayca (Birtalan 1990), Çağatayca (Sertkaya 1987; Kincses-Nagy 2018), Özbekçe (Rybatzki 2013), Sibiryaya Türk dillerinde (Rassadin 1980), Yakutça (Sahaca) (Kaluziński 1961), Altayca (Rassadin 1973), Tuvaca (Tatarintsev 1976), Çuvaşça (Poppe 1977; Róna-Tas 1982), Batı Oğuzca (Schönig 2000), Osmanlıca (Tuna 1972a, 1976b), Türkiye Türkçesi (Ersoy 2019; Korkmaz 1988; Temir 1988; Tekin 1986) vb. çalışmalar, Türk-Moğol dil ilişkisini inceleyen dil araştırmacıları için birinci elden kaynak oluşturmaktadır. Ancak, Türkçe ve Moğolcada tespit edilen fonetik, gramer ve kelime dağarcığındaki ortak çok sayıda unsurun varlığı, bu ilişkinin genetik doğasını hâlâ açıklamakta yetersiz kalmaktadır.¹

Ayrıca, Türk-Moğol dilleri üzerine yapılmış incelemeler oldukça zengin bir literatür oluşturmasına rağmen, Tatar Türkçesindeki Moğolca alıntı söz varlığı sınırlı sayıdaki çalışmaya konu olmuştur. Makale ve monografi niteliği taşıyan bu çalışmalarda, daha çok Moğol dili perspektifinden bakılarak Moğolcadan alıntı kelimeler ön plana çıkarılmıştır. Haliullina (2003)'nın *Türkskie Yazıki Uralo-Povoljya v Kontekste Altayskogo Yazıkovogo Soobshestva* adlı eseri alanla ilgili yapılan önemli çalışmalardandır. Haliullina, Altay dil topluluğu zemininde Ural-Volga bölgesinin Türk dillerini değerlendirir. Başkurtça, Tatarca ve Çuvaşçada tek heceli kelime biçimlerini, Moğolca ve Tunguz-Mançu dilleriyle karşılaştırır. İncelediği kelimeleri morfonolojik ve semantik benzerlikler yönünden ele alır. Éva Csáki (2006), *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Language* adlı çalışmasında, Orta Moğolcadan Volga-Kıpçak dillerine geçen alıntı kelimeleri tematik olarak on iki alt başlıkta sınıflandırır. Csáki (2006, s. 10-11), Volga-Kıpçak dillerinde tespit ettiği verileri sıralar ve belirlediği kriterlere (fonetik, morfolojik, semantik, eş anlamlılık vb.) göre değerlendirir (Csáki, 2006, s. 22-209). Anılan çalışmalar bir hayli karşılaştırmalı malzeme içerse de Tatar Türkçesi ve Moğolca benzer kelimelerin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımlarıyla karşılaştırmalı biçimde incelenmesi bu alanda önemli veriler sunacaktır. Bu çalışmalar her iki dildeki ortak sözcüklerin tarihsel-genetik bağlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktır.

Bu makalede, Kıpçak grubu lehçelerinden Tatar Türkçesindeki Moğolcayla ortak "A-E" maddelerine ait fiillerin incelemesi bulunmaktadır. Çalışmanın amacı, Tatar Türkçesi ve Moğolcadaki ortak fiillerin söz varlığını tespit etmek ve bu fiillerin yapılarını, kökenlerini ve anlamsal özelliklerini ortaya koymaktır. Çalışma esnasında Tatarca ve Moğol dillerinin ortak fiillerin söz varlığıyla ilgili veriler, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımlarıyla karşılaştırılmıştır. Çalışmada, her bir fiilin kökenine dair kesin bir sonuç çıkarmaktansa genel olarak dil bilimcilerin söz varlığı içinde Türk

¹ Róna-Tas (1974), *Obshee nasledie ili zaimstvovaniya? (K probleme rodstva altayskih yazıkov)* adlı çalışmasında, Altay dillerinin eski ilişkisi sorununun henüz çözülmemiş olmasının ve çok keskin bir şekilde tartışılmasının birçok nedenini olduğunu belirtir. Altay dillerinin genetik ilişkisinin hem destekçileri hem de muhaliflerinin 13. yüzyıldan sonra Altay halkları ve dilleri arasındaki tarihi temasların varlığını kabul ettiklerini, ancak genetik ilişki fikrini savunanların 13. yüzyıldan önceki dönemden kalma yazılı kaynakları Proto-Altay dilinden ortak bir miras olarak kabul ettiklerini ifade eder. Aynı zamanda, genetik ilişkinin karşıtı olanların 13. yüzyıldan önce ortaya çıkan tüm belgelerin ödünçleme olduğunu düşündüklerini, farklı katmanlar arasında ayırma yapmaya çalışmadıklarını ve bu ortak özelliklerin en eski katmanın genetik ilişkiden kaynaklanıp kaynaklanmadığına cevap getiremediklerini dikkat çeker. (Ayrıntılı bilgi için bk. Róna-Tas, 1974, s. 31).

kökenlileri Moğol kökenlilerden kesin olarak ayırt edebildikleri kelimeler işaretlenmiştir. Bununla birlikte incelenen kaynaklarda, Moğol diliyle alıntı veya ortak olarak gösterilmeyen ancak, Moğolcayla ilişkili olduğunu düşündüğümüz bazı fiiller tespit edilip kelime listesinde işaretlenmiştir.

İncelemeye alınan fiiller, Tatarca ve Moğolcadaki yayımlanmış sözlüklerden taranarak tespit edilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Bugadov 1869a, 1871b; Golovkina 1966; Haenisch 1939; Lessing 2003; Öner 2015; Poppe 2017; Tumasheva 1992; Vámbéry 1878). Ayrıca, yukarıda bahsi geçen Moğolcadan Türkçeye veya Türkçeden Moğolcaya geçen kelimeler üzerine yapılan birtakım çalışmalar esas alınmakla beraber Tatarca ve Moğolca ortak sözcüklerin listesinde Èva Csáki'nin (2006, s. 10-11) oluşturduğu bazı kriterlerden (ses bilgisel, biçim bilgisel, anlamsal, köken bilgisel vb.) faydalanılmıştır. Çalışmada, fiillerin Eski Türkçeden günümüz Türk dillerinde görülen şekilleri sıralanarak, Tatar Türkçesindeki çeşitli anlam ilişkileri üzerinde durulmuştur. Türk-Moğol verileri modern Türk dillerindeki varyantlarıyla karşılaştırılarak bazı kelimelerin Mançu-Tunguz dillerinde görülen biçimleri verilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında incelemenin genel değerlendirilmesi yapılarak ele alınan fiiller tablo hâlinde gösterilmiştir.

1. Tatar Türkçesi ve Moğolcada Ortak Fiiller (A-E Maddeleri)

abala- bir öne bir arkaya geçip yol vermemek (köpekler hakkında), sarmak (TatTS, 23a) ~ Moğ. **abala-** sürekle avı yapmak, sürekle avına çıkmak, topluca avlanmak (MTS I, 4a) | Klasik Moğolcada *aba* kelimesi av, sürekle avı olarak kullanılır (MTS I, 3a; TMEN II, 570; MGTS, 25). | krş. ET. *av* av, av hayvanı (EDPT, 3a; ESTY I, 62-64); *aba* < **aba* ~ **a:w* ~ **a:b* ~ **av* (?) → *avla-* av ile meşgul olmak < ET. *av* + isimden fiil yapan *-la-* genişlemesi (EDPT, 10a; OTWF II, 432). Yapma ve olma ifade eden fiiller türeten *-la/-le* veya *-na/-ne* eki, Eski Türkçede olduğu gibi Moğol dilinde de işlek olarak kullanılır. < **aba-* Çağ. *av* : av < *abalaba* Çağ. *avladı* : avladı (Poppe, 2017, s. 11a; 2019, s. 92-93). | Gabain (2003, s. 39)'nin *Eski Türkçenin Grameri* adlı eserinde kelimenin kökü *ab* ~ *aw* 'av' anlamında geçer. Räsänen, **āb*: 'av, avcılık' anlamlarında kullanılan bu kelimenin < **hāb* (?) kökünden türemiş olabileceğini belirtir. Kelimenin Moğolcadan alıntı olduğuna şüphe ile yaklaştığını ifade eder (VEWT, 1969, s. 1). | Kıp. *av* 1. av 2. av hayvanı (KıpTS, 16a); CC'de *av* balıkçıl (KLS, 16) Kuzeydoğu (Sibirya) diyalektleri dışında < *abala-* ~ *avla-* biçimlerinde diğer modern Kıpçak Türk lehçelerinde yaşar. Kırg. *abala-* havlayarak atılmak (KırgTS, 1a); Bşk. *abala-* 1. atılıp coşarak ürümek 2. yerinden bağırarak fırlamak (BşkTS, 17a); KrçMlk. *avla-* (III) ağ ile balık yakalamak (KrçMlkTS, 85b) | Eski Uygurcada, *avlamak* 1. bir şeyi çevrelemek, çevresini dolaşmak 2. avlamak (EUTS, 26); Moğolca-Türkçe ve Mançuca-Tunguzca karşılaştırmalar için bk. (MTDKS I, 1975, s. 3a; TMEN II, 1965, s. 131-132; VEWT, 1969, s. 1).

abayla- 1. dikkatli olmak 2. sezmek, farkına varmak (TatRS, 17a) ~ Moğ. **ubayla-** anlamak, kavramak, duymak, hissetmek, dikkat etmek, önemsemek, ilgilenmek, ezberlemek (MTS II, 1323b) | Kıp. *abay* / *abav* 'şaşma' bildirir (KıpTS, 1b); Kzk. *abayla-* dikkat etmek, etrafa göz atmak, sağı solu gözlemek (KzkTS, 21a); Kırg. *abayla-* dikkat etmek, ihtiyatlı, basiretli olmak, sakınmak (KırgTS, 2a); Bşk. *abayla-* dikkatli olmak; sezmek; fark etmek (BşkTS, 17a); KKlp. *abayla-* dikkat etmek; uyanık olmak (KKlpTS, 13a). *abayla-* (< ? *abay* 'dikkatli'+*la-* genişlemesi) Modern Kıpçak Türk lehçelerinde *abayla-* biçiminde kullanılır. Kelime, Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemi tarihî metinlerde tespit edilememiştir.

algasa- özlemek (TatDS, 22) ~ Moğ. **algasa-** zihni başka tarafa çekilmek, şaşırarak, dalgın ve dikkatsiz olmak, gafil avlanmak; kararsız olmak; endişelenmek, kaygılanmak; atlamak, kaçırmak (MTS I, 50a) | Bşk. *algāza-* bir istek ve fikir doğrultusunda cesaretlenmek; istekli olmak (BşkTS, 29a); KrçMlk. *algasa-* 1. zayıflamak, zayıf düşmek 2. ürkmek, şaşırarak, sersemlemek (KrçMlkTS, 71b) | krş. Çuv. *alhasa-* aşırı oynamak

(ÇuvRS, 30); Alt. *algas* dağınık (AltTS, 24a); Yak. *algas* hata, yanlış (YakRS, 38a) | Sevortyan, kelimenin Türk yazı dillerindeki biçim ve anlamları vererek fiilin etimolojisi *algas* (< **al-ğa-z*) ‘dağınık’ şeklinde açıklar (ESTY I, s. 145-146). | Tietze, *algasa*- ‘korkutmak’ anlamındaki bu kelimenin Moğolcadan Türkçeye geçtiği belirtir (Tietze, 2002, s. 151a); Mançu-Tunguz dillerindeki veriler için bk. (MTDKS I, 1975, s. 30b).

alda- 1. hile yapmak 2. yalan söylemek, kandırmak 3. göz boyamak (TatTS, 24) > Moğ. **alda-** yitirmek, elden kaçırmak, kaybetmek; bırakmak, yol vermek, indirmek; kontrolü kaybetmek, kontrol edememek; bir şeyi yanlışlıkla veya kaza olarak yapmak, yanlış yapmak (MTS I, 47a); **aldaba-* Çağ. *aldadı*: aldattı (Poppe, 2017, s. 13b) krş. *aldahu-* ‘düşürmek, kurtulmak, kaçıp kurtulmasına izin vermek’ (MGTS, 32) | Doerfer, *alda-* ‘aldatmak’ kelimesinin Türkçe kökenli olduğunu ve kelimenin Türkçeden Moğolcaya geçtiğini ifade eder (TMEN II, 115-116). | ET. *alta-* aldatmak < **al* + (*ta-*) (EDPT, 133a) | OT. *alda-* aldatmak (DLT IV, 18); *alda-* aldatmak, büyülemek (ME, 86a) | CC’de *alda-* aldatmak (KLS, 5); *alda-* Bşk. 1. aldatmak, kandırmak. 2. hile yapmak (BşkTS, 28a); KKlp. *alda-* aldatmak, kandırmak, yalan söylemek (KKlpTS, 22a); KrçMlk. *alda-* kandırmak, aldatmak (KrçMlkTS, 70b); krş. Eski Uygur Türkçesinde *al* “al, hile, aldatma” (EUTS, 7), Çuv. *ultav* aldatma, hile (Fedotov, II, 1996. s. 278-279); Etimolojik veriler ve karşılaştırmalar için bk. (VEWT, 1967, s. 16-17; ESTY I, 1974, s. 126-127; OTWF II, s. 455).

alcı- 1. yorulmak, bitap düşmek 2. şakalaşmak (TatTS, 24b) ~ Moğ. **alca-** acı çekmek, dayanamamak; **alciya-** yorgun olmak, bitkin olmak, bezgin ve bıkkın olmak; üzülme, başı dertte olmak, başı derde girmek (MTS I, 55b-56a) krş. *aljahu* engelli, güç durumda, güçlük olması (MGTS, 33); Mançu dilindeki biçimi *alza-* şeklindedir. (MTDKS I, 32a); Moğ. > **ari-ci-ya-* **aliciya-* < *alciya-* (?) | Kzk. *alji-* 1. bunamak 2. hataya düşmek, yanılmak (KzkTS, 14a); Kırg. *alcı-* 1. yanılmak; yanlış yöne gitmek 2. aklını kaçırmak 3. boş konuşmak (KırgTS, 22b) Bşk. *alya-* akıl sağlığını kaybetmek (BşkTS, 30a); KKlp. *alji-* hataya düşmek, yanılmak; şaşırma; aklını yitirmek; sözünde duramamak (KKlpTS, 23a); KrçMlk. *alca-* yanılmak, şaşırma (KrçMlkTS, 70a); Yak. *alçağıy-* zayıf düşmek; güç kaybetmek (YakRS, 39a); Sevortyan, (1974, s. 145-146), *alca-* kelimesinin bazı fonetik farklılıklarla Çağatayca ayrıca Tatarca, Kazakça, Kırgızca, Karakalpakça gibi bazı Kıpçak Türk lehçelerinde fiil biçiminde yaşadığını belirtir. Kelimenin morfolojik tahlilini ise < **al* + *-ca-*, *-şa-*/*-şı-*, *-ça-*/*-çt-*, *-ja-*/*-jt-* şeklinde göstererek kelimeyi *alca-* 1. aklımdan çıkmak, çocukluk etmek, delirmek 2. saçma sapan konuşmak; hataya düşmek, aklını yitirmek 3. güçsüz olmak, dermansız kalmak olarak verir. Ayrıca, Sevortyan, sesteş kökten gelişen fiil ve isim formlarını, **al-* ‘şaşırmak, korkmak, utanmak’ ve **al* ‘şaşırmış, delirmiş’ biçiminde değerlendirir (ESTY I, 1974, s. 145-146). | krş. ET. < **a:r-* ~ *ar(t)-* yorulmak, dermansız kalmak; *ar:t-* fiil biçimi ve kökü ile anlam ilişkisi açık değildir (VEWT, 1967, s. 17a; EDPT, 1972, s. 193).

aňgar- anlamak (TatTS, 32b) ~ Moğ. **angkar-** dikkatini vermek, ilgilenmek; dikkatlice bakmak, aldırış etmek, kulak vermek; göz önünde tutmak, hesaba katmak, saymak (MTS I, 73b) | *aňgarv* (? *aňkar-*) (< *aň+gar-*) ‘anlamak, kavramak, idrak etmek’ (Ünal, 2019, s. 523); Sevortyan (1974), kelimeyi *aňkar-* ~ *aňır-* ~ *aňgır-* < *aňk* şaşırma türevleriyle karşılaştırır. Ayrıca fiilin ünsüz ile biten fiil tabanlarından ettirgen fiiller meydana getiren -*GXR-* ekiyle türetilmiş olabileceğine dikkat çeker (ESTY I, 1974, s. 156-157) | Kzk. *aňgaru-* sezme, farkına varmak, bilmek (KzkTS, 16b); Kırg. *aňgar-* anlamak, farkına varmak (KırgTS, 33b); Bşk. *aňgar-* iş ve durumun esasını anlamak, sebebini düşünmek (BşkTS, 33a); KKlp. *aňgar-* anlamak, fark etmek, dikkat etmek (KKlpTS, 26a); KrçMlk. *angarıl-* 1. tereddüt etmek 2. anlamak, kavramak, idrak etmek (KrçMlkTS, 75a) | Doerfer, kelimeyi **aňırt* şeklinde olduğunu ve bu kelimenin Moğolcadan geri ödünçleme olabileceği ifade eder (TMEN II, 1965, s. 68) Ayrıca krş. ET. *aň-* anlamak (DTS, 46a).

anġı- 1. kokmak, kokusu yayılmak 2. pek kuvvetli şekilde sezilmek, fark edilmek (TatTS, 32b) ~ Moğ. **angkil-** koku çıkarmak, koku yaymak, kokmak (MTS I, 72b) | Räsänen, **anġu-** kelimesinin ‘koku’ anlam ve türevleriyle Moğol dilinden geçtiğinden ifade eder (VEWT 21b). | Kelime, Kıpçak verilerinde ‘yansıma kelime’ olarak yer almaktadır. krş. Kzk. **anġı-** etrafa güzel koku yayılmak (KzkTS, 46b9; Kırg. **anġı-** çıkmak, yayılmak (koku hakkında) (KırgTS, 34b); Bşk. **anġı-** yoğun şekilde kokmak, buram buram kokmak; tam hissedilmek, açıkça görünmek (BşkTS, 33a); KKlp. **anġı-** kokmak, şiddetli koku gelmek (KKlpTS, 26a); Mançu-Tunguz dillerindeki **unġu-/umku-** şekilleri için bk. (MTDKS II, 1977, s. 279a).

arçı- 1. çöp, kir, çamur vb. şeylerden arındırmak 2. düşmanı kovmak 3. soygun yapmak, çalmak (TatTS, 27a) ~ Moğ. **arçı-²** kazımak, sürterek silmek, arıtmak veya kurutmak; çıkarmak, ayıklamak (MTS I, 81b) krş. **arçıba altan** Çağ. **arıtı altun:** altını temizledi (Poppe, 2017, s. 16b) | krş. ET. **arıt-** temizlemek veya bir şeyi arındırmak (EDPT, 207b; DTS, 53a) | OT. **arıt-** temizlemek (DLT IV, 35); **arıl-** temizlenmek, arılmak (ME, 92a) | Kıp. **arı-** (I) temizlemek, temiz olmak (KıpTS, 11a); **arçı-** (<*ari-çi- ?) | krş. Kzk. **arşı-** 1. (kabuk) soymak 2. temizlemek, yolunu açmak 3. aklanmak, temize çıkmak (KzkTS, 51b); Kırg. **aarçı-** II. temizlemek, adamakıllı temizlenmek; temizleyip bitirmek (KırgTS, 1a); KKlp. **arşı-** 1. (kirini) temizlemek 2. gönül kirini temizlemek, gönlünü kötü şeylerden arındırmak (KKlpTS, 29b); krş. Bşk. **ersé-** 1. soymak, kabuğunu soymak, kabuğunu temizlemek 2. azat etmek, kurtarmak, özgür bırakmak 3. çalmak, soymak (BşkTS, 144b); Räsänen’de kelimenin **arçı/arçu** biçimleri için bk. (VEWT, 1967, s. 24b).

asra- 1. terbiye edip bakmak 2. hayvan yetiştirmek 3. himaye etmek beslemek 4. hizmetinde çalıştırmak (TatTS, 33b) ~ Moğ. **asara-** esirgemek, merhamet etmek, acımak; bakmak, yetiştirmek, büyütme, beslemek, hayırına desteklemek, korumak; velinimet veya hayır sahibi olmak; sevmek (MTS I, 90a); Moğ. > **asaraġu** temin etmek, koruma altına almak (MGTS, 40) krş. ***asaraba öneçini** Çağ. **asradı yetimni:** yetimin bakımını üstlendi (Poppe, 2017, s. 17) | Dorfer, **asara-** ‘merhamet sahibi olmak’ anlamındaki sözcüğün Moğolcadan Türk diline geçtiğini belirtir. krş. ***asra-** beslemek Tü. < Moğ. (TMEN I, 1963, s. 130-131); Räsänen de, Doerfer gibi kelimenin kökenini Moğolca olarak verir. **asra-, asıra-** < Moğ. (VEWT, 29b); Fedotov, Çuvaşça **usra-** < **osra-** < **asra-** biçimindeki fiillerin < ET. **aşa-** yemek yemek türevleriyle bağlantılı olabileceğini belirtir. (Fedotov II, 1996, 292); Csáki, **asara-** korumak anlamındaki kelimenin kökenini Türkçe **aşa-** ‘(yemek) yemek’ şeklinde verir. Bu fiilin Moğolcada fiil türeten ve aynı zamanda pekiştirici ek işlevinde kullanılan **-ra-/re-** morfeminin eklenmesiyle biçimlendiğini ifade eder. (Csáki, 2006b, s. 41); | Ölmez (2007, s. 237-247), Csáki’nin söz konusu görüşlerine katılır ve Moğolca **asara-** fiilini Türk dilinde ‘yemek’ anlamında kullanılan **aş** kelimesine dayandırarak bu kelimenin Türkçe kökenli olduğunu ileri sürer. Ölmez, Moğolca **asa** ve **+ra-** ekiyle oluşan **asa+ra-** (< ***asara-**) kelimesinin önce **asıra-** şeklinde Eski Türkçede yer aldığını daha sonra orta hece ünlüsünün vurgusuzluktan düşmesi sonucu **asra-** olarak gelişim gösterdiğine dikkat çeker. (Ölmez, 2007, s. 239, 241). | Kıpçak Türkçesinin dil yadigârı olan CC’de kelime, **asra-** bakmak, beslemek (KLS, 14) anlamlarıyla kayıtlıdır. | Kzk. **asıra-** 1. yetiştirmek, beslemek, büyütme 2. (köpek) alıştırmak (KzkTS, 53b); Kırg. **asıra-** terbiye etmek, beslemek, yedirmek (KırgTS, 52a); Bşk. **asıra-** 1. ehlileştirmek, evcilleştirmek 2. ev içinde beslemek 3. eve kapatmak (BşkTS, 41b); KKlp. **asıra-** insan veya hayvana bakmak, bakıp beslemek (KKlpTS, 31a); KrçMlk. **asıra-** 1. himaye etmek, saklamak 2. beslemek 3. gömmek (KrçMlkTS, 80b); YUyg. **asrimak** korumak, himaye etmek, beslemek (YUygTS, 18b) krş.

² İlgili ek için bk. Choi, Han-Woo (2010). *Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses Ve Biçim Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Alt. *azıra-* beslemek, yedirmek, yetiştirmek (AltTS, 32b). Kelime hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (ESTY I, 1974, s. 193-194; Ölmez, 2007, s. 237-247; Schönig, 2000, s. 65).

ayırıl- 1. ayrılmak 2. başkalarından farklı olmak 3. bölünmek 4. boşanıp ayrılmak 5. mahrum olmak (TatTS, 40b) ~ Moğ. **acıra-** ilerlemek, ileri gitmek, öne geçmek, çekilmek, çekinmek, kafa yormak, dikkat etmek, önem vermek, ilgi göstermek (MTS I, 99b); *aci-ba* ayrı, ayrılmış (Poppe, 2017, s. 12a) krş. *aciraḥu-* almak, götürmek, getirmek (MGTS, 25); Ünal (2016, s. 47) *acira-* fiilinin kökünün Nicholas Poppe (1938, s. 96)'nin *Mogol'skiy slovar' Mukaddimat al-adab* adlı sözlüğünde geçen ve muhtemelen geçişsiz yapıdaki *aci-* 'ayrılmak' biçimine dayandırarak ET. > *adır-* fiiliyle ilişkilendirir. (Ünal, 2016, s. 47) | ET. *adrıl-, adırıl-, adrul-* ayrılmak *adrılı bardı* ayrılıp vardı. (EDPT, 68b) < **ad-* + (-*r-*) veya **adı-* + (-*r-*) | Tekin (2003, s. 94), *adır-* fiiline eklenen -(X)*l-* ekinin edilgen çatı eki olduğunu belirtir. → *adrıl-* ayrılmak < *adır-(t)l-* biçimde kullanıldığı bilgisini vermektedir. | OT. *adhırl-* ayrılmak (DLT IV, 8); *adırıl-* ayrılmak (ME, 84a) | Kzk. *ajıra-* bölünmek, parçalanmak, ayrılmak (KzkTS, 27a); Kırg. *acıra-* ayrılmak, ayrı düşmek, mahrum olmak (KırgTS, 4b); Bşk. *ayır-* ayırmak, bölmek (BşkTS, 51b); KKlp. *ayır-* ayırmak, bölmek (KKlpTS, 40b); KrçMlk. *ayırıl-* ayrılmak (KrçMlkTS, 90a); Erdal, Eski Türkçede *adır-* fiilinin **ad-* ya da **adı-* kökünden geldiğini ve *adrıl-* ayrılmak < **ad-(t)r-(t)l-* biçiminde kelimenin geçişli yapı gösterdiğini ifade etmektedir. (OTWF II, s. 535).

bërkët- 1. bağlamak, bağlayarak veya yapıştırarak tutturmak 2. netice almak 3. başarmaya niyetlenmek, kesin karar vermek (TatTS, 58b) ~ Moğ. **berked-** berkleşmek, çok güç, zor veya karmaşık olmak (MTS I, 160a); krş. *berkegu-* / *berkeldegu-* zorlaşmak, ağırlaşmak (MGTS, 51) krş. *berkit* (?) *kibe tüni* Çağ. *tutқан кıldı ани:* onu bitişik (?) yaptı (Poppe, 2017, s. 23a) Róna-Tas (1982, s.76), kelimenin Türkçe kökenli olduğunu ancak Moğolca aracılığıyla diğer Türk dillerine yayıldığını belirtmektedir. | ET. *bä(r)kü-* sağlam olmak, sağlamaşmak (OTWF II, 475); krş. *berk* 1. kuvvetli, güçlü, sağlam, pek, sert, sık 2. koyu (orman) (DTS, 96a) | OT. *berkit-* berkitmek, sağlamaştırmak (DLT IV, 85); *berkit-* sağlamaştırmak (ME, 101a) | Kzk. *bekemde-* sağlamaştırmak kuvvetlendirmek (KzkTS, 86a; KırgTS, 104b); KKlp. *beki-* yerleşmek, sağlamaşmak (KKlpTS, 76b); KrçMlk. *begi-* 1. sağlamaşmak, kuvvetlenmek 2. yerleşmek, yer tutmak 3. bitmek, tamamlanmak, sonuçlanmak 4. kapanmak, tıkanmak 5. takılmak, saplanmak (KrçMlkTS, 103b); Kum. *bekleşdir-* 1. bir şeyi güçlendirme, sağlamaştırma 2. perçinleme, pekiştirme (KumTS, 69a); **beki* (< Moğ.) güçlü, kuvvetli; *beki-* zorluğa dayanmak; Manç. *beki* → *bekin* güçlü (MTDKS I, 1975, s. 123a; ESTY II, s. 116-118).

bët- (I) 1. bitmek, tamamlamak 2. mahvolmak (TatTS, 59b) ~ Moğ. **büite-** örtülmek, kaplanmak, örtülü, kapalı ve tıkalı hale gelmek; (yara) kapanmak veya iyileşmek; (hava) kapalı veya bozuk olmak; boğulmak, nefesi kesilmek, bunalmak, oksijensiz kalmak (MTS I, 244b) | ET. *büt-* tamamlamak (EDPT, 298b); *büt-* 1. bitirmek, sona ermek, tamamlamak 2. inanmak (DTS, 129b) | OT. *büt-* bitmek; yaratılmak, doğmak; *büiter-* bitirmek, sona erdirmek; yarayı bağlamak, sarmak (DLT IV, 126); krş. *büt-* inanmak (ME, 109b) | Kıp. *bit-* bitmek, büyümek, yetişmek (KLS, 35); Sevortyan, kelimenin bulunduğu Türk dillerindeki biçimlerini, YUyg., Tuv., Yak., Alt., *büt-*, Hak. *püt-*, Bşk. *böt-*; Sarı Uyg. *püt-* (*püte-*) bitirmek, tamamlamak anlamıyla listeler. (ESTY II, 152-154). krş. *büt-* (VEWT, 1967, s. 93b). Eski Türkçede *büt-* tamamlanmak fiili yer almaktadır. Ancak, fiilin Moğolcadaki biçiminde sonradan eklenen /-e-/ fonemi, kelimenin Moğolcaya özgü şeklini yansıtmaktadır. (Csáki, 2006b, s. 42)

bilçıra- çamura bulamak, çamurlanmak (TatTS, 60a) ~ Moğ. **bilça-** bulamak, bulaşmak, çamur sıçramak, çamura batmak (MTS I, 165b); Moğ. > *bila-* bulamak, kaplamak, sıvamak, sürmek, yaymak, sermek, kirletmek, lekelemek (MTS I, 165a) → **bilça-* (< **bila-ça-*?) | OT. (Osm.) *bilä-* bulamak, bulaştırmak (← Moğ.) | krş. ET. > *bal-*

bağlanmak < *ba-l-* (OTWF II, 655) fiilinden +*İş-İk-* sonekiyle → **balçık* balçık, çamur (?) | Bazı modern Kıpçak lehçeleri çalışmalarında *bilc+İr* salğı, yapışkan madde anlamıyla 'yansıma kelime' olarak geçer. krş. Kzk. *biljira-* 1. gönülsüz, isteksiz olmak. 2. ıslanmak. 3. ezilmek 4. lüzumsuz ve yersiz konuşmak (KzkTS, 102b); Kırg. *bilcira-* 1. yapışkan, ezilmiş olmak; cıvılamak 2. *mec.* yerli yersiz saçma sapan konuşmak (KırgTS, 116b); KKİp. *biljira-* sözü anlaşılabilir bir şekilde söylemek, yarım yamalak konuşmak (KKİpTS, 84a); Ayrıca bk. (ESTY VII, 2003, s. 110-112; Csáki, 2006a, s. 52-53).

biyë- müzik eşliğinde dans etmek, oynamak, ritim tutarak el ve kol hareketleri yapmak (TatTS, 62b) ~ Moğ. *büci-* / *böci-* oynamak, dans etmek (MTS I, 246b; Poppe, 1938, s. 123) | krş. ET. *bödi-* dans etmek (EDPT, 300b); *büdi-* dans etmek, ritmik ve zarif hareket etmek (DTS, 131b) | OT. *büdh-* oynamak, raks etmek (DLT IV, 122) | Kıp. *biyi-* (I) dans etmek (KıpTS, 33b); Kzk., Kırg. *biyle-* dans etmek, idare etmek, hükmetmek, yönetmek (KzkTS, 89a; KırgTS, 124b); Bşk. *bëyë-* 1. oynamak, dans etmek 2. yerinde durmadan hareketlenmek 3. sık sık bir yere inmek (BşkTS, 80a); Kum. *biyi-* dans etmek, oynamak (KumTS, 77a); Yak. *biti-* yerinde saymak, atlamak, dans etmek, raks etmek (YakRS, 72a). Türk diyalektlerindeki karşılaştırmalar için bk. (ESTY II, 1978, s. 131-133).

bolğa- bir şeyi havada sallamak, silkelemek (TatTS, 64a) ~ Moğ. *bulha-* bulamak, ıslatmak, batırmak, suya daldırmak; çalkalamak, durulamak, silkelemek (MTS I, 219b) | ET. *bulga-* bulandırmak; karıştırmak; canını sıkmak, sinirlendirmek; karışıklık çıkarmak (EDPT, 336b); *bulğan-* 1. bulanmak, karışmak, karıştırmak 2. yanılmak 3. *mec.* üzülmek, kederlenmek 4. heyecanlanmak (DTS, 122b) | OT. *bulga-* bulandırmak, barıştırmak, bulanıp kusmak istemek, öfkelenmek; *bulğan-* öfkelenmek, kızmak, bulanmak, karışmak (DLT IV, 114) | Kzk. *bulğa-* 1. el sallamak 2. karıştırmak, bulamak (KzkTS, 98a); Kırg. *bulga-* 1. sallamak 2. döndürmek 3. kirletmek, bulaştırmak, pisletmek (KırgTS, 144a); Bşk. *bolğa-* bir şeyi havada sallamak, silkelemek (BşkTS, 97a); KKİp. *bulğa-* 1. karıştırmak 2. kirletmek, pisletmek (KKİpTS, 83b); KrçMlk. *bulğa-* (II) karıştırmak (KrçMlkTS, 113a); Alt. *pılga-* yoğurmak, kurutmak (AltRS, 280b); Tuv. *bulğa-* el sallamak, karıştırmak, lekelemek, durulamak (TuvRS, 130b). Kelimenin tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki biçimleri için bk. (ESTY II, 1978, s. 253-257).

borçı- rahatsız etmek, birinin huzurunu kaçırmak, gücendirmek; bozulmak, buruşmak, buruşmak, buruşmak (giysiler hakkında) (TatRS, 78b) ~ Moğ. *burçi-* yerle bir etmek, yıkmak, tahrip etmek; kırmak, parçalamak, ezmek (MTS I, 221a) | Altay dilleri arasında mevcut birçok ses denkleğini ortaya çıkaran Ramstedt³, Moğolca /r/ ve /l/'nin fonemlerinin Türkçe /z/ ve /ş/'ye denk geldiğini ifade eder. Fakat daha sonraki çalışmalarında Çuvaşça ve Moğolca /r/ ve /l/'nin Türkçe /z/ ve /ş/'den daha eski olduğu görüşünü benimser. (Tekin, 2013, s. 73); Ünal (2016, s. 822), *burçi-* fiilindeki -çi- ekinin Moğolcada Türkçe kökenli birçok fiilde tanıklandığını ancak, ekin işlevinin tam olarak belli olmadığını, muhtemelen *burçi-*, *çabçi-*, *ebçi-*, *kiyaçi-* gibi fiillerin geçişlilik derecesini arttırdığı yönünde görüş belirtir. (Ünal, 2016, s. 822) | krş. ET. *buz-* bozmak, hezimete uğratmak (Tekin, 2003, s. 242a); *buz-* bozmak, bozguna uğratmak, mahvetmek, kırmak, parçalamak, dağıtmak (DTS, 130a); *buz-* bozmak, harap etmek (EDPT, 389b) | OT. *boz-* bozmak, yıkmak; *bozul-* bozulmak, yıkılmak (DLT IV, 106) | Kıp. *boz-* (I) bozmak, tahrip etmek (KıpTS, 35b); Kzk. *buz-* 1. bozmak. 2. tahrip etmek, kullanılmaz hale getirmek. 3. parçalamak, bölmek (KzkTS, 96a); Bşk. *boz-* bozmak, dağıtmak, berbat etmek; işlevsiz hâle getirmek (BşkTS, 102a); KKİp. *buz-* bozmak, devirmek, yıkmak (KKİpTS, 107b); KrçMlk. *buz-* bozmak, kırmak (KrçMlkTS, 115a). Ayrıca bk. (VEWT, 1967, s. 91a; ESTY II, 1978, s. 238-239).

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Ramstedt, G. J. (1922). *Zur Frage nach der Saetullung des Tschuwassischen*, JSFOu 38: 1.

botarla- 1. parçalamak, yarmak 2. paylaşmak üzere bölmek (TatTS, 65a) ~ Moğ. **butara-** parçalanmak, parça parça kırılmak, ezilmek; bölünmek, dağılmak, saçılmak (MTS I, 227b) → **butara-* (< **buta* parçalar halinde; parça parça +*ra-* ?) krş. **butaraba-* Çağ. *butradı*: dağıldı (Poppe, 2017, s. 27) | Räsänen, Türk dillerindeki *buta-* ile Moğolcadaki *butara-* kelimelerini karşılaştırarak kelimenin Çağatay Türkçesine *butra-* ayrıca Şorcaya *puğra-* ~ *puğırla-* biçimlerinde geçtiğini ifade eder. (VEWT, 74b, 90b). | *buda-* ağaç dallarını veya uçlarını kesmek < ET. *buti-*, *buta-* (EDPT, 297b); *buta-* budamak, vurmak, dövmek, kesmek (DTS, 129b) | OT. *buti-* budamak (DLT IV, 120); krş. *buta-* budamak (ME, 107b) | Kıp. *buda-* budamak (KıpTS, 36b); Bşk. *botarla-* 1. budunu, kemiğini ayırmak 2. parçalamak, ayırmak (BşkTS, 100b); Kzk. *buta-* (II) (ağaç) budamak (KzkTS, 100a); Kırg. *buta-* (III) dalları kesmek, budamak; (ağacı) dallarından ayıklamak (KırgTS, 149a); Alt. *buda-* ağacın budaklarını kesmek (AltTS, 44b). Mançu-Tunguz dillerindeki karşılıkları için bk. (MTDKS I, 1975, s. 116a).

bötë- 1. tamamlamak, bütünlemek 2. işleri yoluna koymak (TatRS, 94b) ~ Moğ. **bütü-** oluşmak, şekillenmek, şekillenmiş ya da yapılmış olmak; yürürlüğe konmak; gerçeklemek veya başarılmak; (istek) gerçeklemek; oluşmak; muhtemel veya mümkün olmak; başarılmak, becerilmek (MTS I, 245a) | Räsänen, Eski Türkçe < *büt-* bitmek anlamını sakladığı gibi, fiilin çeşitli tarihi ve çağdaş Türk diyalektlerindeki biçimlerini vererek Moğolca *büte-* fiiliyle karşılaştırır. (VEWT, 1967, s. 93b). Sevortyan, *büt-* fiilinin eski kaynaklarda geçen belli başlı verileri değerlendirerek Türk diyalektlerindeki < **bitev* < **bütöv* < **bitivi* gibi biçimleri ET. > *büt-* 'bitirmek' köküne dayandırır. Ayrıca, kelimenin eski biçiminin **pit-* ~ (< **püt-*) 'sona ermek' olarak kullanıldığını belirtir. (ESTY II, s. 152-154). Ünal (2016, s. 193), Moğolcada *bütü-* ve *büte-* biçiminde iki farklı anlamda kullanılan bu fiillerin varlığını, Ana Türkçede de geniş zaman çekimleriyle ayrılan iki farklı fiil kökünden türemiş olmalarıyla açıklamaktadır. (Ünal, 2016, s. 193) | krş. **bët-** (I)

bul- 1. var olmak, yaşamak 2. bulunmak, denk gelmek 3. meydana gelmek 4. tamamlamak 5. hazırlanmak 6. karara varmak, niyetlenmek 7. ana yardımcı fiil 'imek' 8. (*dat.*) birisinin mülkiyetine geçmek 9. (*abl.*) yapabilmek (TatTS, 68a) ~ Moğ. **bol-** olmak, değişmek; meydana gelmek, vuku bulmak, gerçeklemek, ortaya çıkmak; (zaman) gelmek veya geçmek; olmak, var olmak, bulunmak; oluşmak, oluşturmak, göstermek (MTS I, 182b) | ET. *bol-* olmak; meydana gelmek (EDPT, 331a); *bol-* 1. olmak, var olmak, mevcut olmak 2. zuhûr etmek 3. yardımcı fiil (DTS, 111a) | Eski Uygurcada *bolmak-* olmak (EUTS, 47) | OT. *bol-* olmak (DLT IV, 102; ME, 105a) | Kıp. *bol-* (I) olmak, meydana gelmek (KıpTS, 34a); Kzk. *bol-* (I) 1. olmak, gerçekleşmek. 2. sonuçlanmak. 3. birlikte olmak, katılmak. 4. yetişmek, serpilme, gelişmek. 5. yardımcı fiil olarak bir halden bir hale dönmek (KzkTS, 91a); Kırg. *bol-* 1. olmak, olmaya başlamak 2. bir şekle evrilme, dönmek 3. gerçekleşmek 4. yeterli olmak 5. bir şekilde gözükme. 6. bitirmek, sonlandırmak 7. başarılı olmak 8. sebep olmak (KırgTS, 126a). Eski ve yeni Türk diyalektlerinde *ol-* ~ *bul-* ~ *bol-* biçimleri için bk. (ESTY II, 1978, s. 185-188; VEWT, 1967, s. 79b). Mançu-Tunguz dillerindeki *bul-* < *böl-* türevleri için bk. (MTDKS I, 1975, s. 93a).

buv- 1. boğmak, nefes almasına mani olmak 2. kısmak, ezme 3. tehdit etmek (TatTS, 70b) ~ Moğ. **bogu-** bağlamak, iliştiirmek, bohçalamak, sarıp sarmalamak, dolamak; durdurmak, zapt etmek, tutmak, önünü kesmek, engel olmak, önlemek, kapamak, (yol) tıkamak, (ırmak) baraj yapmak; kuşatmak, etrafını çevirmek, sarmak; mecbur etmek, zorlamak, zorunda bırakmak (MTS I, 177b) krş. *bolba hon* Çağ. *tamām yıl*: yıl oldu (Poppe, 2017, s. 24b) | ET. *boğ-* > **buv-* > *biv-* boğmak (EDPT, 311b); *boğ-* boğmak, boğulmak (DTS, 109a) | OT. *boğ-* boğmak (DLT IV, 98); *boğ-* boğmak (ME, 105a) | Kıp. *buv-* boğmak (CC) krş. *bo-*, *boğ* (KıpTS, 39a); Kzk. *buvındır-* boğmak, boğazını sıkmak (KzkTS, 96a); Kırg. *buu-* (II) boğmak, bağlamak (KırgTS, 149b); Bşk. *biv-* 1. boğmak, nefes almasına mani olmak 2.

kısmak, sıkmak, ezmek 3. tehdit etmek 4. bağlamak, düğümlemek (BşkTS, 87b); KKlp. *buw*- 1. bağlamak, düğümlemek, sarmak 2. boğmak, sıkmak (KKlpTS, 105b); KrçMlk. *buw*-boğmak, sıkmak (KrçMlkTS, 114b); Kum. *buw*- 1. boğmak, boğarak öldürmek 2. bent çekmek 3. *mec.* bir şeye olan hevesi kırmak (KumTS, 84b); Alt. *buu*- 1. bent çekmek 2. boğmak, boğarak öldürmek (AltTS, 46a); Tuv. *Bog*- sıkmak, sarılmak, boğmak (TuvRS, 112a); YUyg. *boğmak* boğmak (YUygTS, 46a). Manç-Tun. (MTDKS I, 89b); Moğ. *boyo*- > ET. *bog*- boğmak (Poppe, 1965, s.198). Diğer tarihi Türk lehçeleri karşılaştırmaları için bk. (ESTY II, 1978, s. 165-167).

cırta- 1. türkü söylemek, şarkı söylemek 2. ötmek, şakılamak (TatTS, 78ba) ~ Moğ. *cirge-* /*cirgi-* cıvıdamak, cırlamak, (kuş) ötmek; gevezelik etmek, karşılık vermek, küstahça cevap vermek (MTS II, 1637) | Ahmetyanov (2005, s. 282b), Tatar Türkçesi etimolojik sözlüğünde *cır* olarak verdiği kelimenin genişlemiş türevlerini *cırta-*, *cırlan-*, *cırlat-*, *cırlaş-*, *cırış-* olarak gösterir. Kelimenin *cır* 'cıvıl, cıvıl, cır cır, kuş cıvıltısı' yansıma kelimeden türetilen Moğolca 'eğlenmek, zevk sürmek' anlamındaki *cirga-* ve Mançu dilindeki *cirğa-* fiiliyle bağlantılı olabileceğine dikkat çeker. (Ahmetyanov, 2005, s.282b). Tuna, Moğolcada *car* kelimesi yanında Türkçede ortak şekilde kullanılan bir *çar* "ses, bağırıtı, haykırış, gürültü" kelimesi bulunduğunu, Moğol yazısında /c/ ve /ç/'nin kolayca ayırt edilebildiklerinden bu iki kelimeden birinin, öbüründen yanlış okuma yolu ile doğmuş olmasına imkânın olmadığını belirtir. (Tuna, 1973-75, s. 288). Gülensoy (2007, II, s. 1143), *cır* kelimesini *yır* başlığında inceler ve Eski Türkçede *yır*, *ır* 'şarkı, türkü' anlamındaki kelimenin Türk dillerindeki biçimlerini verir. Ayrıca, Moğolca *iragu* 'melodik ses, kulağa hoş gelen ses; uyum, ahenk uyumlu, melodik', **iragu* biçimden Hâlha Moğolcasındaki *yarū* kelimelerinin varlığına dikkat çeker. | ET. *ırla-* şarkı söylemek < *ır+la-* (EDPT, 230a; DTS 220a); Eski Uygurcada *ır* ~ *yır* şarkı, türkü (EUTS, 86); < *cirga-* ~ *yirga-* 1. zevk almak, övünmek 2. semirmek 3. yanmak 4. sallanmak, dalmak. (ESTY, 1989, s. 139) | OT. *yırla-* ~ *ırla-* şarkı, gazel söylemek; ırlamak (DLT IV, 787) | Kıp. *ırla-* şarkı söylemek krş. *yırla-* (KıpTS, 102a); Kzk. *jırla-* 1. şarkı, türkü söylemek 2. şiirleştirmek (KzkTS, 194a); Kırg. *ırda-* şarkı söylemek, ırlamak (KırgTS, 358a); Bşk. *yırla-* türkü söylemek, şarkı söylemek (BşkTS, 731b); KKlp. *jırla-* 1. kopuzla halk destanı söylemek, yırlamak 2. şiir okumak, terennüm etmek (KKlpTS, 244a); KrçMlk. *cırta-* şarkı söylemek (KrçMlkTS, 130a); Alt. *cirga-* neşelenmek, kutlamak keyif etmek < Moğ. (AltTS, 62a). Ayrıca bk. *jyr* ~ *yr* (VEWT, 1969, s. 166a, 201b); *yır+la-* şarkı söylemek (OTWF II, 452).

ciksē- bezmek, usanmak, bıkmak (TatTS, 81a) ~ Moğ. *cigsi-* iğrenmek, tiksirmek, ürkmek (MTS II, 1626b) krş. *cigirbe* Çağ. *yigrendi*: iğrendi (Poppe, 2017, 32a) | Moğ. *d-* = Tun. *d-* = Tü. *t-* ses denklığında < Moğ. *cigsi-*, *cigsi-* → (?) *digsi-* (Tekin, 2003 s. 210); **yek* ~ **jek* taklit kelime (?) (ESTY IV, 1989, s. 171) | Kzk. *tiksin-* 1. bir şeyden şüphelenmek, kuşulanmak 2. ürpermek, tiksirmek (KzkTS, 573a); Kırg. *cekte-* nefret etmek, husumet beslemek (KırgTS, 198a); Bşk. *yěkhě-* bezmek, bıkmak, usanmak (BşkTS, 708a); Alt. *ceskin-* iğrenmek, tiksirmek nefret etmek (AltTS, 60a); Çuv. *çeskin-* tiksirmek, iğrenmek (ÇuvRS, 529b); Mançu-Tunguz dillerinde **cik-* > *čiksine-* korkmak, sakınmak, çekinmek türevleri için bk. (MTDKS I, 1975, s. 256a). Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemi tarihî metinlerde tespit edilememiştir.

cikēr- sınırlı şekilde birine bağırarak, haykırmak (TatRS, 762a) ~ Moğ. *cigir-* seğirmek, titremek, korku veya tiksintiden ürpermek, soğuktan titremek (MTS II, 1625b); *cigir-* iğrenmek, tiksirmek (Poppe, 1938, s. 205) | krş. ET. > *erik-* iğrenmek (EDPT, 194a) → **irigen-* < *irig* + (+en-?); Eski Uygurcada *yirimäk-* 1. kızmak, öfkelenmek 2. parçalanmak, yarılmak (EUTS, 298); Sevortyan, söz konusu fiili **er-* ~ **ir-* köküyle ilişkili olarak < *erik-* ~ *irik-* biçimine dayandırır. (ESTY I, 1974, s. 375-376) | OT. *yigren-* tüyü ürpermek, iğrenmek (DLT IV, 789; ME, 209b) | krş. Kıp. *yekir-* kızmak, öfkelenmek (KıpTS, 317b); Kzk. *jekir-*

azarlamak, paylamak, takdir etmek (KzkTS, 172a); Kırg. *cekir*- sövmek, kötü muamelede bulunmak (KırgTS 198a); KKİp. *jekir*- öfkelenmek, kızmak; azarlamak (KKİpTS, 237a); KrçMlk. *cekir*- sövmek, küstahlık yapmak, kötü davranmak (KrçMlkTS, 127a); Bşk. *yêkêr*- öfkeyle, sinirle bağırarak (BşkTS, 708a); Kum. *yekir*- birini azarlamak, paylamak; sövmek; birine saldırmak (KumTS, 391a) Diğer lehçelerdeki veriler için bk. (VEWT, 1969, s. 198; ESTY IV, 1989, s. 171).

çak- (II) 1. çakmak 2. tüfekte ateş etmek (TatTS, 89a) ~ Moğ. **çaki-** çakmak, çakmak tarafından ateş çıkarmak; şimşek gibi birden çakmak, parlamak (MTS I, 260a) | ET. *çak*- ateş yakmak (bir çakmaktaşı veya çelik ile) (EDPT, 405b); *çak-* 1. çakmak 2. parçalamak, kesmek 3. vurmak (DTS, 140a) | OT. *çak-* çakmak; eriştirmek (Oğuzca), kıskırtmak (DLT IV, 131); *çak-* (çakmak) kıvılcım vermek (ME, 110a) | Kıp. *çak-* (III) vurmak, çakmak (KıpTS, 45b); Kzk. *şaq-* (V) yakmak, tutuşturmak (KzkTS, 622b); Kırg. *çak-* (IV) 1. müzevirlik etmek; şikayet eylemek 2. şiddetle vurmak 3. sokmak 4. çakmak çakmak (KırgTS, 245a); Bşk. *şak-* (I) 1. çakmak, iki demir veya çelik nesneyi birbirine vurup kıvılcım çıkarmak 2. tetiği çekmek, horozu çekmek (BşkTS, 492b); KKİp. *şaq-* 1. dil veya dişi ile sokmak, ısırarak 2. ufalamak, parçalara ayırmak 3. bir şeyi çalı çırpı ile tutuşturup yakmak (KKİpTS, 525a); KrçMlk. *çak-* (I) 1. yeşermek, filizlenmek, tomurcuklanmak 2. kabuk bağlayıp dökülmek 3. büyümek, artmak, çoğalmak 4. kıvılcımlanmak, çakmak, ateş almak (KrçMlkTS, 141a); Kum. *çaq-* 1. tetiği çekmek, ateş etmek 2. *mec.* ihbar etmek, jurnalcilik yapmak (KumTS, 98b). Ayrıca diğer etimolojik ve semantik karşılaştırmalar için bk. (Bugadov I, 1869, s. 460-46; Fedotov II, 1996, s. 426; MTDKS II, 1977, s. 379; VEWT, 1969, s. 95b).

çangıl- çan ötmek (TatTS, 90b) ~ Moğ. **çanggilca-** çınlamak, ses vermek, yankılanmak bir dizi ince ve tiz ses çıkarmak ; tiz bir sesle bağırarak ~ **çanggina-** çınlamak, ses vermek, yankılanmak, yankılanmak (MTS I, 264b) | ET. *çan* ← Çin *zheng* yansıma ses (?) veya ← Far. (EDPT, 424a; VEWT, 99a; TMEN III, 1128; OTWF, 472); Clauson'a (1972, s. 424a) göre, ses taklidi kelimedenden ya da Çince *çeng* yahut Far. *çang* kelimesinden Türk diline geçmiştir. Eski Türkçe sözlükte; *çan* 1. (Çince *chan*) çanak; bardak 2. (bk. *çın*) (DTS, 139b) | OT. *çang* (Çince) ← *çan*; *çang* 1. tan, seher 2. tabaklar (müzik aleti); *çanğa* çan (ME, 110a); *çinğ* çınlama (DLT IV, 863) | Kıp. *çang* çan (KıpTS, 46a); krş. ET. *konrağu* çan > Kzk. *qoñıraw* zil, çan, kampana (KzkTS, 318b); Kırg. *konğuroo* çan, kampana, zil (KırgTS, 483a); Bşk. *şan* (II) 1. çan, çan sesi; alarm sesi 2. güçlü yankılanan (ses için) (BşkTS, 496b); KKİp. *qoñıraw* zil, kapı vb. şeylerin zili (KKİpTS, 351b); KrçMlk. *konğrav* (I) çingirak, zil, çan (KrçMlkTS, 252a); Kum. *qoñuraw* zil, çingirak (KumTS, 267b). Türk dillerinde köken bilgisi açıklamaları için bk. (Budagov I, 1869, s. 451; Fedotov II, 1996, s. 389).

çeç- 1. ekin ekmek, toprağa tohum atmak 2. saçmak, serpmek, dökmek 3. dağıtmak (TatTS, 92b) ~ Moğ. **saçu-** saçmak, yaymak, bölmek, ayırmak; serpmek, ekmek, dağıtmak, püskürtmek (MTS II, 1018a); *sacuğu* dağıtmak, serpmek (MGTS, 265) | ET. *saç-* saçmak (OTG, 251b; EDPT, 794b; DTS, 479a); krş. *saçıl-* (< *saç-(i)l-*) saçılmak, dağılmak, yayılmak (OTWF, 669) | OT. *saç-* saçmak (DLT IV, 478); *saç-* saçmak, dağıtmak (ME, 170b) | Kıp. *saç-* saçmak, dökmek (KıpTS, 221b); Kzk. *şaş-* (II) 1. saçmak, dökmek, serpmek 2. yaymak, dağıtmak 3. saçıp savurmak, israf etmek 4. ışık saçmak (KzkTS, 633b); Kırg. *çaç-* (II) 1. saçmak (püskürmek); şuraya buraya atmak; her yana dökmek 2. serpmek 3. *mec.* israf etmek (KırgTS, 242a); Bşk. *ses-* 1. toprağa tohum saçmak, ekmek 2. serpmek, dağıtmak (BşkTS, 514a); KKİp. *şaş-* 1. sağa sola dökmek, fırlatmak, saçmak 2. ışık saçmak, aydınlatmak 3. yersiz konuşmak, gevezelik etmek, saçmalamak 4. israf etmek, saçmak (KKİpTS, 532b); KrçMlk. *çaç-* dağıtmak, saçmak, serpmek (KrçMlkTS, 141a); Kum. *çaç-* 1. saçmak 2. ekmek (mısır vb.) 3. yaymak 4. dökmek (KumTS, 95a); Kelimenin kökeniyle

ilgili açıklamalar için bk. (ESTY VII, 2003, s. 231-233; TMEN III, 1967, s. 216; VEWT, 1969, s. 392a).

çolğa- 1. bir şeyle sarmak, dolamak 2. bir kimsenin veya bir şeyin etrafına üşüşmek 3. kuşatmak 4. iyice teferruatıyla anlamak 5. yayılmak (TatTS, 100a) ~ Moğ. **çugla-** toplanmak, birleştirmek, sarmak, sarıp sarmalamak (MTS I, 327a) | ET. **çuğla-** bağlamak, sarmak < **çug+la-** (OTWF II, 435); Clauson (1972, s. 408a), **çuğ** 'bohça' isim tabanından türeyen **çuğla-** fiilinin metateze uğramış varyantı olan **çulğa-** biçimiyle ilişkilendirir. Kelimenin gelişim seyrini ***çuğ** 'bohça, demet' < **çulğa-** < **çuğla-** < **çuğlan-** (**çu:ğlan-**) 'sarılmak' şeklinde gösterir. (EDPT, 408a); krş. ET. **yörge-** sarmak, bağlamak (EDPT, 965b; DTS, 276a) [kelime başında /y/ > /ç/ değişimi (?)] Ölmez (2020), *Üç kuşak Uygurca bir söz: yörgey 'sarmaşık' adlı çalışmasında yörge-* kelimesinin en eski dönemlerden itibaren **çugla-** ~ **çulga**, **sar-**, **bağla-**, **dola-**, **katla-** fiillerinin eş veya yakın anlamlısı olarak kullanıldığını; bazı dillerde ise 'kundaklamak' karşılığı kullanılan **böle-**, **bèle-** (Anadolu Ağızları) kelimeleri yerine geçtiğini ifade etmektedir. (Ölmez, 2020, s. 74) | OT. **cugla-** bağlamak (DLT III, 295); **çulğan-** örtünmek, bürünmek (ME, 112b) | Kıp. **çulğa-** (I) 1. giymek 2. sarmak, dolamak; **çulğa-** (II) dökmek, sermek krş. **çula-** (KıpTS, 54a); CC' de **çulğan-** sarınmak, bürünmek (KLS, 191); Kzk. **şulğa-** sarmak, dolamak (KzkTS, 648a); Kırg. **çulğa-** kuşatmak, sarmak (KırgTS, 286b); Bşk. **solğa-** 1. bir şeyle sarmak, dolamak 2. kuşatmak 3. etrafına üşüşmek (BşkTS, 534a); KKİp. **şulğan-** ayağa ayakkabı giyerken sarmak (KKİpTS, 552b); KrçMlk. **çulğa-** dolamak, sarmak (KrçMlkTS, 154a); Kum. **çullan-** çul ile örtülmek, çullanmak (KumTS, 108a); krş. Alt. **çulga-** çocuğu kundaklamak (AltTS, 78a). Kelimenin diğer anlamları ve etimolojisi için bk. (VEWT, 1969, s. 119; Fedotov II, 1996, s. 40).

çömër- 1. lıkır lıkır içmek, yutup bitirmek 2. içki içmek (TatTS, 100a) ~ Moğ. **sime-** / **simi-** ağzına su çekmek, içmek, içine çekmek; emmek, yalamak (şeker, vb.) (MTS II, 1100a) | **simür-** bir yudumda içmek, yutmak (EDPT, 829b); Erdal, **simir-** ~ **simri-** ~ **simür-** 'tek bir yudumda içmek, yutmak' anlamlarıyla kullanılan kelimenin kökünü Moğolca ***sini-** kelimesine dayandırır. (OTWF II, 720); **sömür-** yutmak (DTS, 511a) | OT. **sömür-** sömürmek (DLT IV, 534) | Kıp. **sim-** yutmak (KıpTS, 237a); CC' de **sim-ir-** yutmak (KLS, 167); Kzk. **semir-** 1. semirmek, şişmanlamak 2. kibirlenmek, gururlanmak, böbürlenmek (KzkTS, 479b); Kırg. **semir-** semirmek, tavlanmak (KırgTS, 644b); Bşk. **himër-** 1. semirmek, yağ bağlamak 2. para ve mal sahibi olup zenginleşmek (BşkTS, 207b); KKİp. **semir-** 1. semirmek, yağ bağlamak 2. övünmek, sevinmek (KKİpTS, 500a); KrçMlk. **semir-** 1. şişmanlamak 2. yağ bağlanmak 3. verimli hale gelmek (KrçMlkTS, 306b); Kum. **semir-** şişmanlamak, kilo almak (KumTS, 292a); Kelimenin kökeniyle ilgili ayrıntılı açıklamalar için bk. (ESTY VII, 2003, s. 352; VEWT, 1969, s. 422a); Mançu-Tunguz dillerindeki ***simi-** ve türevleri için bk. (MTDKS II, 1977, s. 87a).

çukı- gagalamak (TatTS, 100b) ~ bk. Moğ. **çoki-** çakmak, vurmak, dövmek, darbe indirmek, çalmak, kakmak; (düşmanı) ezmek, bozmak; (kement. vb.) fırlatmak; sıçramak, (kuş) gaga ile toplamak. Kelimenin kökeniyle ilgili ve diğer açıklamalar için bk. (MTS I, 313b). | Nedim Tuna, Moğolcada görülmeyen Türkçe **tokı-** sözcüğünün, bu dildeki **çoki-** 'nin bütün anlamlarında kullanıldığını ancak, Türk dilinde ise **çoki-** kelimesinin sıklıkla görülmediğini belirtir. Bu iki kelimedede yer alan Moğ. **ç-** : Tü. **t-** fonemlerinin henüz açıklanmadığına dikkat çeker. Türk dili ve Moğolca etimolojik veriler ışığında, **çoki-** ve **tokı-** kelimelerinin aynı olduğunu ve ilk sözcüğün Moğolca, ikinci sözcüğün de Türkçe olması gerektiğini ifade eder. Ayrıca, ilk olarak Orhon yazıtlarında tanıklanan ve **doku-**, **toğu-**, **toku-**, **tokı-** gibi farklı fonetik şekilleri olan **tokı-** sözcüğünün Türk dilinin çeşitli şivelerinde korunduğunu belirtir. (Tuna, 1973-75, s. 292) | ET. > **tok+ı-** vurmak, dövmek (OTG, 255a); **tokı-** vurmak, dövmek, batırmak (EDPT, 467a); **tokı-** 1. vurmak, dövmek, hücumla geçmek 2. atmak (nabız için) (DTS, 576a); Erdal (1991, s. 468), kelimenin **toķ**

'yansıma' tabanına getirilen +*kl*- isimden fiil yapma ekiyle türetilmiş olabileceğini belirtir. (OTWF, 468) | OT. *tokı*- vurmak, dövmek, batırmak (DLT IV, 633); *toğu*- dokumak (ME, 188b) | Kıp. *tokı*- dokumak; şiddetle vurmak krş. *toğu*-, *dokı*- (KıpTS, 279a); CC'de *toğu*- dokumak (KLS, 191); Kzk. *şoku*- gagalamak (KzkTS, 642a); Kırg. *çoku*- 1. gagalamak 2. çöplenenmek (KırgTS, 278); Bşk. *suk*- 1. gagalamak, gagalayıp almak 2. gagalayıp vurmak, gagalayıp dürtmek (BşkTS, 540a); KKlp. *şoqu*- gagalamak, gagası ile vurmak, oymak (KKlpTS, 548b); Kum. *çoqu*- gagalamak (KumTS, 106b). Kelimenin kökeniyle ilgili diğer veriler için bk. (VEWT, 1969, s. 114; Fedotov II, 1996, s. 35-36).

çügele- çökmek, çökeltmek (TatTS, 102a) ~ Moğ. **çögele-/çögere-** eksilmek, sayıca azalmak, nadir veya seyrek olmak, kıtlaşmak (MTS I, 320a) | ET. **çök-** diz çökmek, dibe çökmek, batmak, yığılmak kelimeye bazı fonetik değişiklikler görülür. [ç-/ş- ; -k-/ğ-] (EDPT, 829b); **çök-** 1. çökmek, batmak 2. kederlenmek (DTS, 154b); Éva Csáki (2006b), Karaçay-Malkar Türkçesindeki Moğolca unsurları gösterdiği *Middle Mongolian loan verbs as they appear in Karachay-Balkar* adlı çalışmasında **çögele-** 'çökmek' (KrçMlk) kelimesini Moğolca **cögere-/çögele-** fiiliyle ilişkilendirir. Moğolca **cögere-/çögele-** fiilinin kökenini **çögen** 'küçük, az; seyrek, nadir; önemsiz' kelimesine dayandırarak /r/ ~ /l/ ses denkliliğine dikkat çeker. (Csáki, 2006b, s. 45) | OT. **çök-** diz çökmek, dibe çökmek (DLT IV, 157); **çök-** 1. çökmek, diz çökmek, çömelmek, oturmak, dibe çökmek (ME, 112b) | Kıp. **çök-** ~ **şök-** çökmek, diz çökmek (KıpTS, 53a; KLS, 51); Kzk. **şök-** 1. çömelmek, çökmek 2. küçülmek, çökmek 3. yerine oturmak, çökmek (KzkTS, 645a); Kırg. **çök-** 1. çökmek, dizler üzerine düşmek (deve hakkında) 2. dibe çökmek, batmak 3. düşünceye dalmak 4. yorgunluktan çöküp kalmak 5. kocayıp kuvvetten düşmek, çökmek (KırgTS, 282b); Bşk. **sük-** 1. çökmek, yere çöküp oturmak 2. vücudu çökmek, boyca kısalma (BşkTS, 543a); KKlp. **şök-** 1. diz çökmek 2. oturmak, yerleşmek (KKlpTS, 550b); KrçMlk. **çök-** 1. çökmek, oturmak 2. içine batmak (KrçMlkTS, 153a); Kum. **çök-** 1. çökmek, çömelmek. 2. eğilmek (bitkiler için örselenmek) 3. içine göçmek (toprak vb.) 4. yıkılmak. 5. *mec.* canı sıkılmak, cesaretini kaybetmek (KumTS, 107a); Ayrıca bk. < *çöq*-, *çök*-, *sök*- (VEWT, 1969, s. 117a); Mançu-Tunguz dillerindeki veriler için bk. (MTDKS II, 1977, s. 403a).

çük- (II) 1. kızmış madeni çekiçle vurup biçimlendirmek 2. tırpanın ağzını çekiçle vurup inceltmek keskinleştirmek 3. zahmet edip hazırlamak, emek verip başarmak (TatTS, 102a) ~ bk. Moğ. **çöki-** (MTS I, 313b).

çümeş- çömeşmek, çökmek (TatRS, 102b) ~ Moğ. **çömüle-** çökmek, çöktürmek, tahrip etmek; girinti, oyuk, delik yapmak (MTS I, 323a) | ET. **çök-** çökmek, diz çökmek, batmak (EDPT, 413b; DTS 154b) | OT. **çök-** diz çökmek, dibe çökmek, çömelmek (DLT IV, 157; ME, 112a) | Kıp. **çömel-** (< **çom-/çöm-*) çömelmek (KıpTS, 53a); Kzk. **şomul-** çömelmek; batmak (KzkTS, 643a); Kırg. **çömül-** dalmak, yıkanmak (KırgTS, 283a); Bşk. **sum-** 1. suya dalmak, batmak 2. gömülmek, gark olmak 3. bir yere girip gözden kaybolmak 4. bolca, bereketli şeylere sahip olmak 5. *mec.* düşünceye dalmak 6. *mec.* bir işe kapılmak, kendini kaptırmak, dalmak 7. *mec.* bir şeyle çevrilmiş olmak, onun tesiri altında kalmak (BşkTS, 541a); KKlp. **şomul-** 1. suya batmak, suya inmek, suya dalmak, suda yıkanmak 2. şıprır şıprır terlemek (KKlpTS, 549a); KrçMlk. **çömel-** takla atmak, çevirmek, dönmek (KrçMlkTS, 153a); Kum. **çomul-** 1. batırılmak, banılmak, bandırılmak 2. (suya) dalmak, batmak 3. *mec.* bir şey hakkında düşünceye dalmak (KumTS, 106b); Ayrıca krş. **çüme-** < Mançu-Tunguz (MTDKS II, 1977, s. 414a).

çüple- 1. gaganın ucuyla tutup yemek 2. bir şeyi parçalayıp yığıldıktan sonra yemek 3. Saçılmış şeyleri toplayıp yemek 4. çer çöp toplamak (TatTS, 102b) ~ Moğ. **çöble-/çölbe-** çöplenenmek, toplamak, ellemek, savrulmuş veya dağılmış nesnelere toplamak, gagalamak (MTS I, 322a) | **çö:b/çöp** tortu, tortu; değersiz bir şey, çöp; kıymıklar, saman parçaları, saman +*la*- eki. (EDPT, 394a); **çöp** tortu, çöp, kıymık (DTS, 155b) | OT. **çöp** 'şarabın tortusu,

her şeyin çöküntüsü, çöp' olarak geçer. (DLT IV, 158); çöp- çöp (ME, 112b) | Eski Kıpçakçada çöp biçimi saklanmıştır. Farsçadan alıntılandığı yönünde yapılan açıklamalar tartışmaya açıktır. çöp- Far. (?) < çûp çöp, artık, krş. şöb, şöp (KıpTS, 53a; KLS, 52); Kzk. şöp ot, çerçöp (KzkTS, 646b); Kırg. çöp ot, kuru ot (KırgTS, 283b); Bşk. süple- 1. çöp atmak, çöp etmek 2. gereksiz bir şey karıştırmak, gereksiz bir şey katmak 3. yabancı ot yetiştirmek, yabancı ot kaplanmış hâle getirmek 3. gaganın ucuyla tutup almak, yemek 4. püskül ayırmak 5. aradan seçip almak (BşkTS, 544b); KKlp. şöpşe- toplamak, dermek, almak (ot, çöp vb.) (KKlpTS, 551b); KrçMlk. çöble- 1. galamak, toplamak 2. yok etmek, imha etmek, öldürmek (KrçMlkTS, 152b); Kum. çöple- toplamak (KumTS, 107b). Ayrıca diğer veriler için bk. (Fedotov II, 1996, s. 148; MTDKS II, 1977, s. 415-416; VEWT, 1969, s. 118a).

çıda- 1. tahammül etmek, sabırlı olmak 2. direnmek, karşı durmak müdafaa etmek (TatTS, 95b) < Moğ. çida- yetmek, dayanmak, yapabilmek, üstesinden gelmek; üstün gelebilmek, yenebilmek (MTS I, 282b); krş. čida-, čida- (Poppe, 2017, s. 11a) | ET. tid- engel olmak tida köñ(ü)lte sıg(ı)t k(e)ls(e)r engel olan gönülden feryat gelse (OTG, 254; KT K 11); tid- engellemek, tutmak, menetmek, mani olmak (EDPT, 450a; DTS, 565a) | Eski Uygurcada, tid- karşı koymak, dayanmak, men etmek, yasaklamak (EUTS, 236) | OT. tidh- ~ tit- ~ tıy- geri koymak, men etmek | Kıp. tıy- 1. engellemek, tutmak 2. geciktirmek (KıpTS, 274b; KLS, 187); Kzk. şıda- 1. çekmek, dayanmak, sabretmek, soğuğa dayanıklı olmak. 2. dayanıklı, uzun ömürlü olmak (KzkTS, 651b); Kırg. çida- dayanmak, tahammül etmek, sabretmek (KırgTS, 264b); Bşk. sıza- sabretmek, dayanmak, tahammül etmek, katlanmak. (BşkTS, 526b); KKlp. şıda- dayanmak, tahammül etmek (KKlpTS, 540a); KrçMlk. çida- sabretmek, tahammül etmek (KrçMlkTS, 146b); Kum. çida- 1. dayanmak, mukavemet etmek; sabretmek, tahammül etmek, katlanmak, çekmek 2. eskimek, yıpranmak nedir bilmemek, sağlam dayanıklı olmak (KumTS, 102a). | Räsänen (1969:106), çida- kelimesini 'acı çekmek, tahammül etmek, dayanmak, bilmek, anlamak' anlamlarıyla verir. Kelimenin Moğolca kökenli olduğunu ve *tida- kelimesiyle ilişkisine dikkat çeker. (VEWT, 1969, s. 106a). Nedim Tuna, çidam kelimesini 'sabır, tahammül, dayanma' anlamlarıyla madde başı olarak ele alır. Kelimenin Türk dili ve Moğolcadaki biçim ve anlamlarını ayrıntılı şekilde verdikten sonra *Kâmûs-ı Osmânî* adlı sözlükte de yer alan bu kelimenin Moğolca kökenli olduğunu belirtir. Kelimenin muhtemelen Çağataycadan Osmanlıcaya aktarıldığına işaret eder. (Tuna, 1973-75, s. 221) Kelimenin kökeni hakkında diğer veriler için bk. (Bugadov I, 1869, s. 471; Fedotov II, 1996, s. 405-406); čida- *Tü. < Moğ. (TMEN I, 1963, s. 316; EDAL, 2003, s. 46-47)

dömök- soluksuz kalıp boğulmak, gebermek < Moğ. dömüğüre- zorlanmak, bir şeyi zar zor yapabilmek (MTS I, 425a) | dömög faydalı elverişli, memnun edici, daha iyi veya daha uygun, yararlı (şekilde) < dömü- geçimini zar zor temin etmek, kit kanaat geçinmek, yoksulluk içinde yaşamak (MTS I, 424b) < *dö-; dō (~ t-) inside, middle: Tung. *dō; Moğ. *do- / *du-; Kor. < *tđi. (EDAL, 2003, s. 481) [krş. dōte yan, yakın, kısa, düz, kısaltılmış, özetlenmiş (MTS I, 428a) < *dö- | Osman Nedim Tuna, kelimeyi dümük 'meşgale, iş güç', dümük- 'bir işle meşgul olmak, oyalanmak' < Moğ. (TS II, 1311-1312) şeklinde madde başı olarak ele alır. Eski Uygurcada yumuş 'iş güç, çalışma, hizmet' (EUTS, s. 305), Orta Türkçede yumuş 'hizmet, vazife, elçilik, iki veya ikiden fazla kişi arasında elçilik' (DLT IV, 813), Osm. yumuş 'iş, hizmet' anlamlarıyla kullanılan yumuş kelimesiyle ilişkilendirerek kelimeyi Moğ. *dum -> dom - : Tü. *yum- biçimde açıklar. Moğolcadaki /ö/ ve /g/'nin açık olmadığını (Anadolu ağızlarındaki öküz ve gün /ö/, /ü/, /g/'nin fonetik şekilleri ile karşılaştırılabileceğini söyler. Tuna, son olarak bu verilere dayanarak Moğ. dömü- > dömü-g, dömü-gü, dömü-gü+re- > Tü. yumu- > yumu-r-, yumu-ş (> yümüş) biçimlerinin Moğolcadan alındığını ifade eder. (Tuna, 1972, s. 223-224; Tietze I, 672a); Ölmez (1991, s. 167), Altayistlere göre Ana Altayca /*d-/ veya /*δ-/ için, Türkçede /y-/, Moğolca ve Mançu-Tunguzcada /d-/ düşünülmesi gerektiğini vurgular. Araştırmacıların

Türkçe t- =Moğolca ve Mançu-Tunguzca d- denkliliğini çoğunlukla göz önünde bulundurmadıklarını, bulun-dursalar bile Türkçe şeklini Moğolcadan alıntı olarak gösterdiklerini ifade eder. (Ölmez, 1991, s. 167). Éva Csáki'nin Volga Kıpçak dillerindeki *dömögü-* 'soluksuz kalmak' temel anlamında kullanılan bu kelimenin Kıpçak ve diğer Moğolca verileri sıralar. Csáki (2006a), Tatarca ve Başkurtçada tespit edilen kelime başındaki d- foneminin kelimenin Moğolca kökenli olduğuna işaret ettiğini belirtir. (Csáki, 2006a, s. 91). Çağdaş Türk lehçelerinde sadece Başkurt Türkçesinde *dömök-* ölmek, yok olmak, bitmek (BşkTS, 132) anlamlarında rastladığımız bu kelime, muhtemelen *dö-/*du- < *dömu-* fiilinin -k- intensiflik ekini almasıyla genişlemiştir.

ërle- iplik eğirmek (TatTS, 126b) ~ Moğ. *egere-* / *egeri-* dönmek, fırlanmak, döndürmek, çevirmek; eğirmek, bükmek; kuşatmak, etrafını sarmak; yığın halinde toplamak; dolaştırmak, karıştırmak, karma karışık etmek; gütmek, hayvan sürüsünü bir arada tutmak için atla etrafında koşmak; (hastalık) sık sık tekrarlamak (MTS I, 475b) | ET. *ägir-* kuşatmak, çevirmek *tokuz (e)r(i)g (e)g(i)re tokıdı* 'Dokuz eri çevirerek vurdu' (OTG, 242b); *egir-* etrafını kuşatmak, sarmak (belirli bir şeyi); bükmek (EDPT, 113a); *egir-* 1. eğirmek 2. çevirmek, kuşatmak 3. döndürmek 4. sevk etmek (DTS, 166a); **eg-(i)r-* < *egir-* çevirmek, kuşatmak < (OTWF II, 536) | Eski Uygurcada, *änğir-* 1. eğirmek 2. takip etmek, çevirmek (EUTS, 72) | OT. *egir-* sevk etmek; döndürmek; eğirmek; çevirmek; bir yeri kuşatmak; sarmak (DLT IV, 170; ME, 118a) | Kıp. *egir-* ip eğirmek, bükmek krş. *igir-* (I), *iyir-* (KıpTS, 70b); CC' de *egir-*, (*ür*), (*eyir-* ?) ip eğirmek, bükmek (KLS, 60); Kzk. *iyir-* (I) 1. eğirmek 2. hayvanları bir yere toplamak 3. aşık oyununda aşığı sallayıp atmak 4. *mec.* konuşarak dikkatleri üzerine çekmek (KzkTS, 212b); Kırg. *iyir-* 1. eğirmek, bükmek 2. sürerek küme haline getirmek, çevirmek (KırgTS, 375a); Bşk. *ërle-* yün, kendir gibi şeyleri çıkırtı yardımıyla eğirmek (BşkTS, 156b); KKlp. *iyir-* 1. pamuğu vb. şeyleri kirmende eğirmek 2. toplamak, bir araya getirmek, yığmak (KKlpTS, 215b); KrçMlk. *iyir-* eğirmek (KrçMlkTS, 202a); Kum. *iyir-* eğirme, iplik bükme (KumTS, 169b). Sevortyan (1974, s. 227-231), *egir-* / *eyir-* madde başı altında kelimenin Türk dillerindeki biçim ve anlamlarını vererek kelimenin *eb-* ~ **eg-* ~ *ög-* kökünden türemiş olabileceğini belirtir. Kelimenin morfolojik analizinin birçok dilbilimci tarafından *eg-* tabanına bağlanması Eski Türkçede *-Ir-* ettirgenlik ekinin kök halindeki fiillere işlek biçimde eklenmesiyle açıklanabilir. Kelime 'iplik bükme' veya 'döndürme' temel anlamlarının yanı sıra tarihi süreç içerisinde anlam genişlemesiyle 'çevrelemek, kuşatmak, ablukaya almak' gibi anlamlarda da kullanılır. (ESTY I, 1974, s. 227-231) Ayrıca bk. (Fedotov I, 1996, s. 27-28; MTDKSI, 1975, s. 466; Tietze I, 2002, s. 695a; VEWT, 1969, s. 37a).

Sonuç

Bu çalışmada, tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri perspektifinden Tatar Türkçesi ve Moğolca söz varlığında ortak olan "A-E" maddelerine ait fiil varlığı üzerinde durulmuştur. Tatar Türkçesi ve Moğolca mevcut sözlüklerden taranarak tespit edilen (*abala-*, *abayla-*, *algasa-*, *alda-*, *alcı-*, *anğar-*, *anğı-*, *arçı-*, *asra-*, *ayırıl-*, *bërkët-*, *bët-* (I), *bilçıra-*, *biyë-*, *bolğa-*, *borçı-*, *botarla-*, *bötë-*, *bul-*, *buv-*, *cırla-*, *ciksë-* (**yeksi-*), *cikër-*, *çaq-* (II), *çaңgıl-da-*, *çeç-*, *çokı-*, *çolğa-*, *çömër-*, *çukı-* / *çük-* (II), *çügele-*, *çümeş-*, *çüple-*, *çıda-*, *dömëk-*, *ërle-*) (36) fiil, Kıpçak grubu Türk yazı dillerinin yanı sıra Eski Türkçedeki kullanımları modern Türk dillerindeki versiyonları ile karşılaştırılmıştır.

İki dilde müşterek fiillerin anlamları, yapıları ve kökenleri başlıklar altında değerlendirilmiştir. Türk dillerinin tarihi süreçteki gelişimini inceleyen Türkologlar tarafından Türk-Moğol dillerinde yer alan birçok kelimenin kökeni kesin bir şekilde belirtilmemiş, söz konusu bu fiillerin kökeni üzerine farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Dil araştırmacılarının görüşlerindeki bu farklılaşma, temas hâlinde olan iki dilin ortak unsurlarının tespit edilmesinde karşılaşılan güçlüklerle doğrudan ilişkilidir. Bu anlamda ele

alınan bazı ortak fiillerin kökenlerine dair kesin bir yargıya varılması mümkün gözükmemektedir. Kuşkusuz Türklerin ve Moğolların oldukça erken zamandan yüzyıllar boyunca birbirlerine yakın olarak yaşadıkları ortamda, ödünçleme ilişkileri kaçınılmaz olmuştur. Nitekim, Kıpçak Türklerinden olan Tatarlar ve Moğollar arasındaki tarihsel temas, bölgesel yakınlık ve siyasi ilişkiler dil unsurlarında bu ortaklığın görülmesine zemin hazırlamıştır.

Yapılan incelemeyle bazı fiillerin, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin tamamında tanıklanmadığı, Türk dilleri bakımından Moğolcayla ortak fiillerin sayısında farklılık bulunduğu görülmüştür. Çalışmada *abayla-*, *bılçıra-*, *dömək-* gibi fiiller bazı tarihî yazılı metinlerde ve Türk lehçelerinde tespit edilememiştir. Bu noktada, Moğol diliyle tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden herhangi biri arasındaki dil ilişkisi veya temasın aynı düzeyde olmadığı böylelikle, ortak fiil varlığının da her bir lehçe için müstakil olarak değerlendirilmesi daha uygun olacaktır. Makalede ele alınan fiillerde görülen ortaklık, Eski Türkçe ve Moğol dillerinin sonraki dönemlerinde gerçekleşmiş tarihî kelime alışverişlerinin veya ödünçlemelerin tanığı olarak düşünülmelidir.

Ayrıca, çalışmada Moğolca ünlü ile biten fiil tabanlarının (31) Tatar Türkçesinde görülen biçimlerine (24) kıyasla sayıca daha fazla oldukları tanıklanmıştır. (Tat. *buv-* 'boğmak'; Moğ. *bogu-* 'boğmak' vb.) Moğol dillerinde ünlü ile biten fiil tabanlarının daha sıklıkla görüldüğü bilinmektedir. Dolayısıyla, Tatar Türkçesi ve diğer Türk lehçelerinde fiil tabanlarının sonunda görülen bazı ünlülü biçimler, Eski Türkçenin sonraki dönemlerinde Moğolcayla kurulan dil ilişkileriyle köke eklenmesi ve kökle gelişim göstermesi olarak değerlendirilmelidir.

Diğer yandan, Tatar Türkçesinin söz varlığında yer alan diğer Moğolca alıntı kelimelerin sayısı ve dile kabul edilmiş süreçleri, oluşum yolları araştırılması gereken başlıca önemli mevzulardır. Dahası, yalnızca dil bilimsel verilere dayanarak, Türk-Moğol dillerinin ortaklığın etkisini açıklamak mümkün değildir. Araştırma, diğer disiplinlerin ortak çabalarını gerektirmektedir. Türk dili tarihi perspektifinde, Kıpçak Türk lehçelerinde Moğolcanın etkisinin farklı monografilerle yeniden incelenmesi bu ilişkiyi aydınlatan önemli sonuçlar verecektir. Son olarak, incelemede, tespit edilen ortak fiillerin anlamları, yapıları ve fonetik denkliklerine ilişkin sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Tatar Türkçesi ve Moğolcadaki Ortak Fiiller Listesi

ET.	Tatarca	Moğolca	Fonetik denlikler	Yapı bilgisi
*a:b ~ *av (?) → avla:- 'av ile meşgul olmak'	abala-	abala-	-v // -b	Tat. ~ Moğ. <i>abala-</i> > <i>aba+la-</i>
Tü. ← (?) Moğ.	abayla-	ubayla-	a- // u-	<i>abayla-</i> < (?) <i>abay</i> 'dikkatli' + <i>la-</i> ekiyle genişleme
Tü. ← (?) Moğ.	algasa-	algasa-		<i>algas</i> < * <i>al-ğa-z</i> 'dağınık'
<i>alta-</i> "aldatmak" < * <i>al</i> + <i>ta-</i>	alda-	alda-	-t- // -d-	<i>alda-</i> < * <i>al</i> + <i>da-</i>
*a:r- ~ ar(i)- 'yorulmak'	alcı-	alça(y)i (<*alça-)	-c- // -ç-	<i>alcıya-</i> < * <i>aliciya-</i> < * <i>ari-ci-ya-</i> < * <i>arı-</i> ← ET. (?) * <i>arı-</i> .
krş. *aŋ- 'hatırlamak, akılda tutmak',	aŋgar-	angkar-	-g- // -k-	<i>aŋkar-</i> < * <i>aŋ+gar-</i> 'anlamak, kavramak, idrak etmek' (?)

*aŋla- 'anlamak'				
Tü. ← (?) Moğ.	aŋkı-	angkil-	-ı // -i	< *aŋki-l-; *anki-la-
arıçı- < *ari- ← Tü. arı- 'temizlemek'	arçı-	arçı-	-ı // -i	arçı- < *ari-çi- (?)
*aşa- '(yemek) yemek'	asra-	asara-	-ş- // -s-	*aşa- '(yemek) yemek' + ra- (?)
*ad(ı)- > ad(ı)r- 'ayırma'	ayırıl-	acira-	-d- // -c- -ı // -i	ET. adrı- 'ayrılmak' < *ad- (ı)r-(ı)l-. krş. Moğ. aci- 'ayrılmak' > acira- (?)
bärk 'sert, katı, sağlam' >bä(r)kü- 'sağlam olmak, sağlamlaşmak' → berke-	bërkët-	berked-	-ä- // -e-	Tat. bërkët- < *bërkë-t- ← Tü. bärk
*büt-/ bit- 'tamamlamak, kapanmak'	bët- (I)	büte-	-e- // -ü-	Moğ. *büt-e- ~ Tü. büt- ~ bit-
krş. OT. (Osm.) bilä- ← Moğ.	bilçıra-	bilça-	-ı // -i	bilça- < *bila-ça- (?)
*bödi- ~ büdi- > krş. OT. biyi-	biyë- ?	büci-/böci	-d- // -c- -i- // -ü-/ ö-	büci- ← Tü. büdi- ~ *bidi- 'dans etmek'
bulga- 'bulandırmak, karıştırmak'	bolğa-	bulha-	-g-// -k-, - h-	bulha- ← Tü. *bulga- ~ *bulu-.
buz- 'bozmak, hezimete uğratmak'	borçı-	burçı-	-z // -r	burçı- ← Tü. *buz-
butı- ~ buta- 'budamak, parçalamak" (?) veya buta '(bitki için) gövde'	botarla-	butara-	-o- // -u-	*butara- < *buta 'parçalar halinde; parça parça' +ra- ?
büt- 'bitirmek'	bötë-	bütü-	-ö- // -ü-	ET. büt- ~ bit- ~ Moğ. büte-
bol- 'olmak; meydana gelme'	bul-	bol-	-u- // -o-	Moğ. bol- ~ Tat. *bul-
boğ-> *buo- > bıo-'boğmak'	buo-	bogu-	-u- // -o- -v // -g	Moğ. boyo- ~ ET. bog- 'boğmak'
ET. yıır, ır 'şarkı' > ırıla- ~ yırla- 'şarkı söylemek'	cırıla- (?)	cirge-/ cirgi-	y- // c- -ı // -i	cir ~ car 'cıvıl cıvıl (kuş) cıvıltısı, yansıma kelime' +ge-/+gi- ← Tü. *yırla-
ET., OT. tanıklanmamış.	ciksë- *yeksi-	cigsi-	-k- // -g-	Moğ. cigsi-, cigşi- → (?) digsi-

krş. OT. <i>yigren-</i> 'tüyü ürpermek, iğrenmek'	<i>cikër-</i>	<i>cigir-</i>	-k- // -g-	* <i>irigen-</i> < <i>irig</i> + (+en-?)
<i>çak-</i> 'ateş yakmak (bir çakmaktaşı veya çelik ile)'	<i>çak-</i> (II)	<i>çaki-</i>		<i>çak-</i> ~ <i>çaki-</i>
ET. <i>çaḡ</i> ← Çin <i>zhēng</i> 'yansıma ses' (?) veya ← Far.	<i>çaḡıl-da-</i>	<i>çaḡgilca-</i>	-ı- // -i-	ET. <i>çaḡ</i> ← Çin., Far. (?)
<i>saç-</i> 'saçmak' < <i>tok+ı-</i> 'vurmak, dövmek'	<i>çeç-</i>	<i>saçu-</i>	ç- // s-	<i>çaçu-</i> ~ <i>saçu-</i> ← Tü. <i>saç-</i>
<i>çugla-</i> 'bağlamak, sarmak'	<i>çolğa-</i>	<i>çugla-</i>	/l/ ~ /g/	* <i>çuğ</i> 'bohça, demet' + <i>la-</i> > <i>çuğla-</i>
<i>simir-</i> ~ <i>simri-</i> ~ <i>simür-</i> 'emmek' < <i>sim-</i> 'bir yudumda içmek, yutmak'	<i>çömër-</i>	<i>sime-/</i> <i>simi-</i>	ç- // s-	ET. <i>simir</i> ← * <i>sini-</i> Moğ. (?)
<i>tokı-</i> < <i>tok+ı-</i> 'vurmak, dövmek'	<i>çuķı-/</i> <i>çük-</i> (II)	<i>çoki-</i>	-u- // -o- -ı- // -i	<i>çoki-</i> ~ <i>şoki-</i> 'delmek, delik açmak' (?)
<i>çök-</i> '1. çökmek, batmak 2. kederlenmek'	<i>çügele-</i>	<i>çögele-</i> /çögere-	/k/ ~ /ğ/ /l/ ~ /r/	* <i>çöge</i> 'az, eksik, seyrek' + <i>le-</i> /+re-(?)
<i>çök-</i> 'çökmek, diz çökmek, batmak'	<i>çümeş-</i>	<i>çömüle-</i>	-ü- // -ö-	* <i>çök-</i> < <i>çökel-</i> / <i>çögel-</i> < <i>çömel-</i>
<i>çö:b/çöp</i> 'tortu, çöp; kıymıklar, saman parçaları' veya <i>çöp-</i> Far. (?) < <i>çüp çöp</i> , 'artık'; krş. <i>şöb</i> , <i>şöp</i>	<i>çüple-</i>	<i>çöble-/</i> <i>çölbe-</i>	-p // -b -ü- // -ö-	<i>çö:b/çöp</i> + <i>lA-</i> eki
Tü. ← (?) Moğ.	<i>çıda-</i>	<i>çida-</i>	-ı- // -i-	<i>çida-</i> , <i>çida-</i> > Moğ.
Tü. ← (?) Moğ.	<i>dömëk-</i>	<i>dömüğüre-</i>	-ë- // -ü-	<i>dömü-</i> > <i>dömü-gü+re-</i> > Moğ.
<i>ägir-</i> 'kuşatmak, çevirmek'	<i>ërle-</i>	<i>egere-/</i> <i>egeri-</i>	-i- // -e- -ä- // -e-	<i>eb-</i> ~ * <i>eg-</i> ~ <i>ög-</i> + <i>-l-</i> <i>ettirgenlik</i> eki (?)

Kısaltmalar

Alt: Altay Türkçesi, **AltTS:** Altay Türkçesi Sözlüğü, **Bşk:** Başkurt Türkçesi, **BşkTS:** Başkurt Türkçesi Sözlüğü, **CC:** Codex Cumanicus, **Çağ:** Çağatay Türkçesi, **Çuv:** Çuvaş Türkçesi, **ÇuvRS:** Çuvaşça-Rusça Sözlük, **DLT:** bk. Atalay, **DTS:** Drevnetyurkskiy Slovar, **EDAL:** Etymological Dictionary of the Altaic Languages **EDPT:** bk. Clauson, **ESTY I-II-IV-VII:** bk. Sevorrtyan, Blagova, Dıbo, Levitskaya vd., **ET:** Eski Türkçe, **EUTS:** Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, **Far:** Farsça **Kıp:** Kıpçakça, **KıpTS:** Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, **KLS:** Kuman Lehçesi Sözlüğü, **KKlp:** Karakalpak Türkçesi, **KKlpTS:** Karakalpak Türkçesi Sözlüğü, **KrçMlk:** Karaçay-Malkar, **KrçMlkTS:** bk. Tavkul, **Kzk:** Kazak Türkçesi, **KzkTS:** Kazak Türkçesi Sözlüğü, **Kırg:** Kırgız Türkçesi, **KırgTS:** Kırgız Türkçesi Sözlüğü, **Kum:** Kumuk Türkçesi, **KumTS:** Kumuk Türkçesi Sözlüğü, **ME:** Mukaddimetü'ül- Edeb **MGTS:** bk. Haenish, **Moğ:** Moğolca, **MTDKS I-II:** Mançu-Tunguz Dillerinin Karşılaştırmalı Sözlüğü, **MTS:** Moğolca-Türkçe Sözlük I-II, **OT:** Orta Türkçe, **OTG:** Orhon Türkçesi Grameri, **OTWF II:** bk. Erdal, **VEWT:** bk. Räsänen, **TatDS:** Sibiryta Tatarcası Diyalekt Sözlüğü **TatRS:** Tatarca-Rusça Sözlük, **TatTS:** Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü, **TMEN:** bk. Doerfer, **Tuv:** Tuva Türkçesi, **TuvRS:** Tucava-Rusça Sözlük, **Tü:** Türkçe, **Yak:** Yakut Türkçesi, **YakRS:** Yakutça-Rusça Sözlük, **YUyg:** Yeni Uygur Türkçesi, **YUygTS:** Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü

Kaynakça

- Atalay, B. (1999). *Kâşgarlı Mahmud-Divânü Lûgât-it-Türk, Dizin*. Ankara: TDK Yay.
- Ahmetyanov, R. G. (2015). *Êtimologičeskiy Slovar Tatarskovo Yazıka Tom I*. Kazan: Magarif-Bakit.
- Barthold, W. W. (2006). *Türk Moğol Ulusları Tarihi* (çev: Hasan Eren). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Baskakov, N. A. (1967). Türk ve Moğol Dillerinde Ortak Bazı Sözel Formların Kökeni: Altay Konuşma Topluluğu Sorunu Üzerine. *XXVII Uluslararası Oryantalist Kongresi, SSCB Delegasyonu Tarafından Sunulan Bildiriler*, Moskova.
- Birtalan, Á. (1990) On some Mongolian loanwords in Nogai. In: Bethlenfalvy, G., Birtalan, Á., Sárközi, A., Vinkovics, J. (eds): *Altaic Religious Beliefs and Practices. Proceedings of the 33rd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference*. Budapest June 24-29, pp. 37-40.
- Budagov, L. (1869-1871). *Sraunitel'nyj Slovar' Turecko-Tatarskich Narečij. Tom I-II*. Akademia Nauk.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Choi, Han-Woo (2010). *Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Clark, L. V. (1977). *Mongol Elements in Old Turkic?*: *Journale de la Société Finno-ougrienne*, (75), 110-167.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Csáki, É. (2006a). *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages*. *Turcologica* 67. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Csáki, É. (2006b). Middle Mongolian Loan Verbs as They Appear in Karachay-Balkar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 36-65.

- Dibo, A. V. (2003). *Étimologičeskiy slovar' Tjurkskix Jazykov. Obščetjurkskie i Mežtjurkskie Leksičeskiye Osnovi Na Bukvy "l", "m", "n", "p", "s"*. Rossijskaya Akademiya Nauk Institut Yazikoznaniya.
- Doerfer, G. (1963-1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen. I-IV*. Wiesbaden.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- Eren, H. (2003). Türkçede Moğolca Kalıntılar. Claus Scönig, *Mongolische Lehnwörter im Westogusischen* Wiesbaden 2000, VI + 210. *Turcologica* 47. *Belleten*, 1, 171- 186.
- Ersoy, F. (2019). Altay Dil Ailesinin İki Önemli Kolu: Moğolca ve Türkçe. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 65-86.
- Fedotov, M. R. (1996). *Étimologičeskiy Slovar Čuvaškovo Yazıka. Tom-II*. Nauk.
- Gabain, A. V. (2003). *Eski Türkçenin Grameri* (çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yay.
- Golovkina, O. V. (ed.) (1966). *Tatarsko-Russkij Slovar*. Moskva.
- Grønbech, K. (1992). *Kuman Lehçesi Sözlüğü, Codex Cumanicus'un Dizini* (çev. Kemal Aytaç). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gülensoy, T. (1974). Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müşterek Kelimeler Üzerine Notlar. *Türkoloji Dergisi*, 6(1), 235-259.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gürsoy-Naskali, E., Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yay.
- Haenisch, E. (1939). *Manghol un Niuca Tobca'an (Yüan-ch'ao pi-shi), Die Geheime Geschichte der Mongolen, Teil II: Wörterbuch*. Leipzig.
- Haliullina, N. U. (2003). *Türkskie Yazıki Uralo-Povoljya v Kontekste Altayskogo Yazıkovogo Soobshestva*. Ufa: Vostoçnyy Universitet.
- İshberdin, É. F. (1979) *Mongol'skie Zaimstvovaniya v Baškirskom Jazyke*. *Sovetskaja Tjurkologija* pp. 20-29.
- Kalużyński, S. (1961). *Mongolische Elemente in Der Jakutischen Sprache*. Warszawa: PWN.
- Kincses-Nagy, É. (2018). *Mongolic Copies in Chaghatay*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2018, 292 pp.
- Koç, K., Ayabek B., ve Vehbi B. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1988). Türkçe ile Moğolca Arasında Ortaklaşan Unsurlar ve Moğolcanın Türk Dili Araştırmalarındaki Yeri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 34(1986), 43-52.
- Krueger, J. R. (1975). *Mongolian Studies Journal of the Mongolia Society*. (2), 143-149.
- Kurat, A. N. (1972). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük* (çev. Günay Karaağaç). Ankara: TDK Yayınları.
- Levitskaya, L. S. (1989). *Étimologičeskiy Slovar' Tjurkskix Jazykov. Obščetjurkskie i Mežtjurkskie Osnovy Na Bukvy "dž", "ž", "j"*. Akademiya Nauk SSSR Institut Yazikoznaniya.

- Nadelyayev V. M. vd. (1969). *Drevnetyurskiy Slovar*. Leningrad.
- Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (çev. İklil Kurban). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nikitiva N. A. (ed.) (1975-77) *Sravnitelnyy Slovar Tunguso-Mançjurskih Yazıkov: Materyali k etimologičeskomu slovarju. I-II*. Akademiya Nauk.
- Ölmez, M. (1991). Ana Altayca Söz Başı *d-. Ankara: *Türk Dilleri Araştırmaları*, 167-190.
- Ölmez, M. (2020). Üç Kuşak Uygurca Bir Söz: Yörgey 'Sarmaşık'. *International Journal of Old Uyghur Studies*, 2(1), 61-88.
- Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pelliot, P. (1925). Les mots á h initiale, aujourd'hui amuie, dans le Mongol des XIIIe et XIVe siècles. *Journal Asiatique*, 206, 193-263.
- Poppe, N. (1938). *Mongolskiy Slovar Mukaddimat al-Adab*. Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad.
- Poppe, N. (1955). The Turkic Loan Words in Middle Mongolian. *CAJ*, 1(1), 36-42.
- Poppe, N. (1962). Die mongolische Lehnwörter im Komanischen. Eckmann, J., Levend, A. S. ve Mansuroğlu, M. (eds): *Németh Armağanı*. (TDK Yayınları 191) Ankara: 331-340.
- Poppe, N. (1977). On Chuvash-Mongolian Linguistic Contacts. *Journal of the American Oriental Society*, 97(2), 111-114.
- Poppe, N. (1991). Mongolian loan words in Kazak. *Varia Eurasatica. Festschrift für Professor András Róna-Tas*. Szeged. 149-152.
- Poppe, N. (2017) *Zemahşerî Mukaddimetü'l-Edeb: Moğolca-Çağatayca Çevirinin Sözlüğü* (çev. Mustafa Kaçalın). Ankara: TDK Yayınları.
- Ramstedt, G. J. (1906). Mogholica Beiträge Zur Kenntnis der Moghol-Sprache in Afghanistan. *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 23(4), 1-60.
- Ramstedt, G. J. (1957). *Einführung in Die Altaische Sprachwissenschaft*. I: Lautlehre, (ed. P. Aalto), Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Ramstedt, G. J. (1982). *Paralipomena of Korean Etymology*, ed. Songmoo Kho, Suomalais-ugrilainen seura 182.
- Rassadin, V. İ. (1973) *O Mongol'skih Zaimstvovaniyah V Tjurkskih Jazykah v Juşnoj Sibiri*. Olon Ulsin Mon. Erd. İih Hural. Ulaanbaatar. pp. 47-51.
- Rassadin, V. İ. (1980). *Mongolo Buryatskiye Zaimstvovaniya v Sibirskih Türkskih Yazıkah*. Moskova: Nauka.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki.
- Róna-Tas, A. (1974), *Obshee Nasledie İli Zaimstvovaniya? (K Probleme Rodstva Altayskih Yazıkov)*. Moskva: Akademika Nauk SSSR. 31-45.
- Róna-Tas, A. (1982). *Loan-words of Ultimate Mongolian Origin in Chuvash*. (*Studia uralo-altaica* 17). Szeged. pp. 66-134.

- Rybatzki, V. (2013). Some Mongolic Words in Özbek (i)-Words Beginning with a-, â-, e-, b-, p-, d-, t-. *Yalın Kaya Bitigi. Osman Fikri Sertkaya Armağanı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. 511-532.
- Sarıbaev, Ş. Ş. (1971). *Mongolsko-Kazahskie leksiçeskie paraleli, problema obşşnosti Altayskih yazıkov*. L.: Nauka.
- Şahin, L. (2003). Sibiryta Tatar Türkleri. *Türk Dünyası Kültür Atlası Türk Devlet ve Toplulukları*. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay.
- Schönig, C. (2000). *Mongolische Lehnwörter im Westoghusischen*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Şçerbak, A. M. (1986). Tjurksko-Mongol'skie Jazykovye Svjazi. *Voprosy Jazykoznanija*. (4), 47-59.
- Sertkaya, O. F. (1987). Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turkî) and Turkey Turkish (Western Turkî). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 265-280.
- Sevortyan, E. V. (1974). *Êtimologiçeskiy Slovar' Tjurkskix Jazykov (Obşçetjurkskie i Mežtjurkskie osnovy na glasnye)*. İzdatel'stvo Nauka.
- Sevortyan, E. V. (1978). *Êtimologiçeskiy Slovar' Tjurkskix Jazykov. Obşçetjurkskie i Mežtjurkskie osnovy na bukvu "v"* İzdatel'stvo Nauka.
- Sıdıkov, S. (1983). *Mongol'sko-Tyurkskiye Yazıkovıye Paralleli*. Frunze: İlim.
- Skvorcov, M. İ. (1982). *Çuvaşsko-russkiy Slovar*. Moskva.
- Sleptsova, P. A. (1972). *Yakutsko-Russkiy Slovar*. Moskva: Sovetskaya Ensiklopediya.
- Starostin, S. A., Dybo, A. V. ve Mudrak, O. A. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages. I-II-III*. Leiden: Brill.
- Suyunchev, H. İ. (1977). *Karaçaevo-Balkarskie i Mongolskie Leksiçeskie Paralleli*. Çerkessk.
- Tatarintsev, B. İ. (1976). *Mongolskoe Yazıkovoe Vliyanie Na Tuvinskuü Leksiku*. Kızıl.
- Tavkul, U. (2020). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1988). Türkçe / ş / , Çuvaşça / ś / ve Moğolca / ç / . *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 34(1986), 71-75.
- Tekin, T. (2003). *Altaic Etymologies Based on Sporadic Alternations*. Talat Tekin Makaleler I (s. 205-213). Ankara: Grafiker Yay.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Tekin, T. (2013). *Makaleler 1: Altayistik*. Ankara: TDK Yayınları.
- Temir, A. (1998). Moğolca ile Türkçe İlişkileri. *TDAY-Belleten*, Ankara: TTK Basım Evi, (1994), 295-300.
- Tenişev, E. Rahimoviç (1968). *Tuvinsko-Russkiy Slovar'*. Moskva.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*. Birinci Cilt A-E. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Togan, Z. V. (1946). *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Toparlı, R., Hanifi, V. ve Recep K. (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

- Tumasheva, D. G. (1992). *Slovar' Dialektov Sibirskih Tatar*. İzdatelstvo Kazanskovo universiteta.
- Tuna, O. N. (1972). Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler. *Türkiyat Mecmuası*, 17, 209-250.
- Tuna, O. N. (1973-75), Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler. *Türkiyat Mecmuası*, 18, 280-314.
- Tuna, O. N. (2002). Altay Dilleri Teorisi. *Türk Dünyası El Kitabı*, C. II. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Uygur, C. V. (2019). *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünal, O. (2016). *Klasik Moğolca Söz Varlığında Türkçe Kökenli Kelimeler ve Türkçe-Moğolca Ses Denklikleri*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Ünal, O. (2019). Klasik ve Orta Moğolca Söz Varlığında Türkçe Kökenli Kelimeler I (A-D). *Journal of Old Turkic Studies*, 3(2), 502-615.
- Vámbéry, H. (1878). *Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen*. Leipzig.
- Vladimirtsov, B. Y. (1911). Turetskiye elementı v Mongol'skom yazıke. *Zapiski Vostochnogo Otdeleniya*, 153-184.
- Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız Sözlüğü* (çev. Abdullah Taymas). Ankara: TDK Yayınları.
- Yüce, Nuri. (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb, Hvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası*. Ankara: TDK.